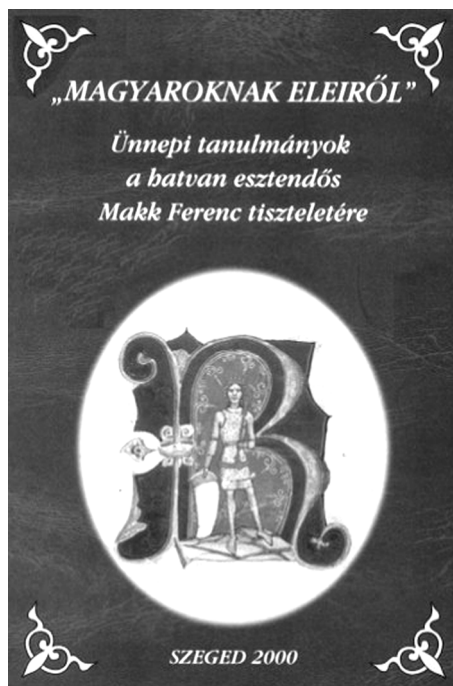

Könyvszemle

Olvasónapló

A tudósok, egyetemi oktatók 60. vagy újabban inkább 70. születésnapja alkalmából kiadott emlékkönyvek mindig változatos tartalommal jelennek meg, de valahol kapcsolódnak az ünnepelt kutatási területéhez. Így van ez Makk Ferenc szegedi professzor esetében is, aki a határainkon túl is ismert és neves Szegedi Középkorász Műhely egyik alapítója és vezetőségi tagja, több évtizede már a szegedi egyetem oktatója. Az oktató jelentőségét az is mutatja többek közt, milyen széles azoknak a köre, akik az emlékkönyvben szerepelnek. Makk Ferenc esetében ez igen sok ember. Nyilvánvalóan lehetetlen a több mint 700 lapos kötet minden tanulmányát méltatni egy rövid ismertetésben. Csak a témájuk miatt is nagyobb figyelemre számító cikkekre térünk ki. Benkő Loránd *Anonymus Castrum Borssed zouvoln* című cikkében azt mutatja ki, hogy itt Anonymus kedvelt Bors alakjáról van szó és Zólyom váráról, a Borssed kifejezés második tagja, a séd (patak) magyar szó. A magyar középkorkutatók egyik nesztora, Borsa Iván a sajátos magyarországi képződmény, a közjegyzőket pótló hiteleshelyek további elmélyült kutatásának irányait és feladatait jelöli ki. Font Márta a magyar történelemben is szereplő Dániel halics-volhiniai fejedelem latin nyelvű esetleges történetének, gesztájának nyomait tárja fel az orosz évkönyvekben. *Kristó Gyula* Szent István Pécsváradi oklevelének a problémáit boncolja, úgy látja, a későbbi átirásokból ismert oklevél eredeti dátuma (1015) elfogadható, de később kiegészít-

tették. Marosi Ernő a székesfehérvári, Szent István alapította prépostság templomának képeiről a gyér elbeszélő, írott forrásokban található adatokat összegzi. Petrovics István egy 1317-ben, Károly Róbert (I. Károly) király ellen, egyik korábbi híve által előkészített merénylet körülményeit tisztázza mint a korabeli harcok egyik mozzanatát. A kötetet szerkesztő Piti Ferenc megmondolgozott adatokat hoz fel arra, milyen erős lehetett még a pogányság Szent István korában a magyarok soraiban. Tóth Endre a magyar koronázási jogar gömbjét keleti, ázsiai eredetűnek tartja, de jogarrá a 11-12. században alakíthatták, amikor az ilyen típusú rövid jogar volt a divat. Tóth Sándor

László a kazár állam és a magyar törzsek kapcsolatának sokat vitatott kérdésében úgy foglal állást, hogy a magyarok laza függésben lehettek a kazár birodalomtól. Tringli István Ákos sátorhelye – Ákos udvarhelye címmel a középkori helynévadás kérdéseit veti fel. A kétféle magyar elnevezésben a latin sessio kétféle fordítását tételjezi fel, amely a sessio állapotával függ össze. A kiindulópont az, hogy az Ákos nemzetség egyik birtokát a Péceliek szereztek meg maguknak, bár az Ákos nembeliek a birtokukat honfoglaláskorinak mondták. A szerző ennek kapcsán felveti: nem kellene-e módosítani azt az eddig elfogadott álláspontot, hogy a 13-14. századi, írott forrásokból ismert nemzetségeknek semmi kapcsolatuk sem volt a honfoglalás koriakkal. Veszprémy László Kézai Simon latin nyelvzete alapján, a huszárók említése révén a középkori magyar könyvnyűlovasság szerepét hangsúlyozza. Zsoldos Attila az Árpád kori magyar követekre vonatkozó adatokat összegzi. Zömmel egyházi személyekről van szó, olykor főnemesekekről is, de ezek számára a követi megbízatás eltörpült a hadi érdemek mellett. Olykor egészen alacsony származású emberekekről is vannak adatok, akik nyilván az egyébként is sok emberből álló követeségek tagjai lehettek.

Mint a nevekből látható, a tanulmányok a szerzők betűrendjében követik egymást, más tagolásraól, az egyneműen medievista szövegek mellett nem is lehetne szó. A tanulmányok többségére nem térhetünk ki, pedig igen fontos adatgyűjtemények is akadnak köztük. A kötet végén megtalálható az ünnepelel munkáinak teljes jegyzéke – imponáló összeállítás.

(„Magyaroknak eleiről”. Ünnepelel tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére, Szerk. Piti Ferenc, Szerkesztőtárs Szabados György, Szeged, 2000, Szegedi Középkorász Műhely, 725 o.)

A Makk Ferenc emlékkönyvről általában mondottak persze az L. Nagy Zsuzsa debreceni professzor tiszteletére kiadott emlékkönyvre is érvényesek, itt azonban valamivel kevesebb a tanulmány, és ezek jobban illeszkednek a professzorasszony tudományos munkásságához és iskolatelemtő habitusához, ennek megfelelően sok a társadalomtörténeti jellegű munka. Az írásokat három nagy csoportra lehet bontani: a magyar történelmet tárgyalókra, a szűkebben debreceni tematikájúakra, meg az egyetemes történetieke, hiszen ez a téma sem áll távol az ünnepeleltől.

Az első témakörben Kovács Ágnes a 18. századi országos tiszteviselőek és főispánok névjegyzékét tanulmányozva jut arra a megállapításra, hogy ebben a században a vármegyei birtokos nemeseke mintegy nagykorúakká válnak, felzárkóznak az arisztokrácia mellé, de az udvarral szemben ellenzékiek. Vermes Gábor a 18. századi magyarországi szabadkőműveseke vonatkozó ismereteket összegzi, és úgy látja, e szervezetek elsősorban a társadalmi osztályok közti egyenlőség iskolái voltak. Ifj. Barta János a 18. sz. végi Zemplén megyei nemzetieségek lélekszámára és egyéb adataira vonatkozóan közöl igen részletes számításokat. A megye északi részén a ruszinok, délen magyarok éltek, a szlovákok közből helyezkedtek el. A falvak többségét egy-egy nemzetieség lakta, a vegyes lakosságú falvak kisebbségben voltak. Bácskai Vera a magyarországi városhálózat változását mutatja be 1828-as, ill. 1900-as keresztmetszetben. Orosz István a jobbágytörvények kérdését tekinti át az 1848-49-es népképviselőti országgyűlésen, ahol a törvények továbbfejlesztéséről kellett volna dönteni. A letelek felosztására vonatkozólag Vukovics Sebő terjesztett elő törvényjavaslatot, amely a telek arányában adott volna részesedést a letelekéből, vagyis ezek 80 %-a kertült volna paraszti kézbe, de a

javaslat megtárgyalására már nem került sor. A javaslat eredeti szövege máig sem került elő, pedig akkor kinyomtatták.

Miru György a magyar liberálisok 1849 utáni útkeresésében két alternatívát lát: a történeti Magyarország megtartását az Ausztriával való kiegyezés révén, vagy a kiegyezést a nemzetiségekkel, nyilván a történeti Magyarország feladásával. Várdy Béla Kossuth amerikai körútját joggal kudarcnak mondja, hiszen nem volt hajlandó a rabszolgatartás ellen szólni. Egyik 1852-es beszédének „*a népért, a nép által*” kifejezése Lincoln 1863-as gettysburghi beszédében is előkerül, netán Kossuth nyomán? Péter László a magyar alkotmánytörténet gyökeres revízióját sürgeti, hiszen ma már a tárgy érzelmek nélkül közelíthető meg. Hajdu Tibor nagy monográfiája alapján hoz fel néhány példát arra, hogy kereskedők és kisiparosok gyerekeiből is lehetett tiszt a közös hadseregben. Somogyi Éva a közös külügyminisztérium egyik hivatalnok, Dóczy Lajos pályáját idézi fel. Andrassy közvetlen munkatársa, kedvelt embere volt – amellettszépítő is.

Szabó Dániel érdekes eseményt eleve-
nít fel 1889-ből, a véderő törvényjavaslat idejéből. A javaslat ellen a főiskolások tüntettek, hiszen az egyik paragrafus szerint a tartalékos tiszti vizsgát német nyelven kellett letenni, rossz eredmény esetén pedig a szolgálati idő egy évvel meghosszabbodott. A tüntetőket Herman Ottó bátorította. Középiskolai értesítők alapján Karády Viktor igen részletesen vizsgálja a dualista kor végén a szakmai eredmények és a felekezet, ill. az érettségi utáni pályaválasztás összefüggéseit. A gimnáziumi tanulóknak csak egyharmada jutott el az érettségiig, de utána kilenctizedük továbbtanult. A katolikusok, reformátusok és pravoszlávok általában a hagyományos pályákat választották, a honorácior jellegetűket, az evangélikusok már közepesen modernnek voltak,

egyéb pályák felé tájékozódtak, a legmodernebbek a zsidók; 70%-uk orvos, jogász vagy mérnök akart lenni. Prepuk Anikó a zsidó felekezet 1894-ben megtörtént recepcióját elemzi. 1895-ben a vallásváltoztatás kölcsönösen lehetővé vált, de a felekezetek korábbi hierarchiáját ez sem módosította. Gunst Péter Marczali Henriket mint kortörténetírót mutatja be. Marczali sok, kortárssal készített interjút is felhasznált a 19. századi magyar történelem bemutatásához, ez az anyag azonban lappang valahol. A feldolgozások a 12 kötetes egyetemes történetben láttak napvilágot, amelynek utolsó hat kötetét Marczali egymaga írta, külföldi vonatkozásban ez is jórészt kortörténet.

Csató Tamás igen részletes elemzést ad a szolgáltatásokról a 20. sz. első felében. Eredetileg a kereskedelem volt a leggyorsabban fejlődő gazdasági terület, de 1949 után visszaesett. Gyáni Gábor ugyancsak sok adatot hoz a városi munkásság 1910–1941 közötti szerkezeti változásairól. 1910-ben a népszámlálási statisztikák alapján még csaknem kétfélmillió volt a számuk, 1941-re, az utolsó évek területi növekedése ellenére már csak 1,3 millió. A nők száma lassan nőtt, a fiataloké viszont csökkent. A két világháború közt az analfabétizmus gyakorlatilag megszűnt.

Peter Pastor az első világháború, az összeomlás és a forradalmak ábrázolását vizsgálja. Az események fő okának a nemzetiségi kérdést tekinti, de sok a pontatlanság. Pók Attila egy 1929-ben kiadott kétkötetes munkát mutat be, amely az összeomlás és a bolsevizmus okát a szabadkőműves mozgalomban, ezen belül a zsidók szerepében látja. Glant Tibor Herbert Hoover 1918–1920 közti amerikai segélyszolgálatának magyar vonatkozásait, különösen a gyermekétkeztetésben elért eredményeket elemzi. A Tanácsköztársaság vezetőivel modus vivendit keresett, nem az ő tevé-

kenysége vezetett a rendszer bukásához. Lítván György, aki Jászi Oszkár naplójának kiadását előkészítve az 1919-23 közti korszakot tárgyalja, kissé életrajzot is ad. Jászi a baloldalisággal szakítva ekkor a neokantianus felfogáshoz csatlakozik.

Romsics Ignác Trianon szerepét mutatja be a magyar politikai gondolkodásban. A történeti jog alapján a teljes területi revízióról hamarosan áttérnek a részleges, etnikai alapú revízióra. 1945-48 között ennek egy mérsékelt változatával próbálkozott a kormányzat. A Kádár-korszak piederesztálra helyezte az Osztrák-Magyar Monarchiát a nemzeti felfogással szemben (ami így persze túlzó megállapítás), csak 1975 (Helsinki) után kerül elő a szomszédos országokban élő magyarokkal való foglalkozás. A magyarországi nemzetiségek támogatása csak Jugoszláviában talált viszonzásra, de az asszimilációt ez mindenképpen lassította.

Pál Csaba részletesen beszámol Horthy Miklós 1920. április 14-i debreceni látogatásának eseményeiről. A város egy hónappal később 300 hold földet ajánl fel a háborús rokkantak javára, de ezekből végül vitézi telkeket alakítottak ki. Püski Levente az arisztokrácia helykeresését mutatja be az 1920-as évek új körülményei között. Megpróbálnak visszakerülni a politikai életbe, de a nemzetgyűlésbe alig néhányuknak sikerül bejutnia. Az 1927-ben létrehozott felsőházban a tagok 29%-a került ki közülük, sokan a külügyi szolgálatban vettek részt. Meghatározó, de nem kiemelkedő tényezővé váltak, presztízsük nagyobb volt, mint befolyásuk. A királykérdés megosztotta őket, legitimisták és kormánytámogatók egyaránt akadtak közöttük.

Kaiser Ferenc a két világháború közötti csendőrség tisztikarát tárgyalja, jórészt személyes interjúk alapján. 600 fő volt ez, az egész állomány 5%-a. A tisztikar értelmiségi, kis- és középbirtokos vagy tisztviselő

származású volt, az utánpótlás jó része belülről, saját soraikból jön. Sokan az elcsatolt területekről származtak. Egyre több köztük a jogot végzett, hiszen könnyen kaptak tandíjmentességet. Tisztes fizetésük volt, 60 év felett már teljes fizetéssel mentek nyugdíjba. Mikor ezt 1945 után megvonták tőlük, sokan mentek a francia ideglenlégióba, vagy valamilyen polgári foglalkozást választottak.

Szóke Domokos Szekefű Gyula 1945-ös demokrácia-felfogását elemzi, 1943-tól ez nála már kulcskérdés. Az év nyarán részt vett az Új szellemi frontról és a demokrácia fogalmáról zajló vitákban. Ráértett arra, hogy a hatalom újrafelosztása kerül sorra.

Valuch Tibor a magánkisiparosok 1945 utáni helyzetét mutatja be. Az államosítások után már csak a GDP 1,7%-át hozták létre, és lényegében a nagyipar bedolgozóivá váltak. Az 1980-as években sokan mellékfoglalkozásként üzték valamelyik iparágat, de ekkor már az átlagnál magasabb jövedelmekhez jutottak. Már polgárosodó középosztályról lehetett beszélni. A részben családi hagyományokat folytató új elit a 80-as évek derekán 4-5 ezer fő körül lehetett. Végül az időközben sajnálatosan elhunyt seattle-i professzor, Peter F. Sugar (utolsó) cikke az utóbbi negyven évben Magyarországról megjelent angol cikkek bibliográfiáját állította össze 23 ország 184 periodikájából.

Természetesen jóval kevesebb a helyi, debreceni vonatkozású cikk. Rácz István a debreceni városi iskola gazdasági hátterét a népesség növekedésében látja. 1850-re ez már 48-50 ezer fő, tehát a városi adók is emelkedtek, Debrecennek pedig mint szabad királyi városnak jelentős törzsvagyona is volt. Mazsu János Debrecen fejlődéséről vet fel néhány gondolatot. 1914-re a lakosság lélekszáma már 100 ezer fő, de a terjeszkedés extenzív, nagyvárosi fejlődés csak a központban van. Ma regionális piaci

központ, aktív várospolitikára van szükség, az egész lakosság bevonására, a kultúra nem lehet pénzügyi kérdés. A hagyományra és a megújulásra egyaránt szükség van. Talán ide lehet vonni *Völgyesi Zoltán* tanulmányát a forradalom megtorlásának keretében, 1958-ban megrendezett hajdúnánási perről. A zárt tárgyalás után a 37 vádlott, zömmel munkások voltak, enyhe ítéleteket kapott. Az elítéltek kora 17 és 56 év között mozgott.

A kötet harmadik nagy témacsoportja az egyetemes történelem. Pósnán László a Német Lovagrend területén a 15. sz. első felében használatos pénzekről és árákról ad részletes áttekintést. Papp Imre számos elmélet felvázolása és kritikája után úgy látja, hogy a 18. századi Franciaországban 300–400 ezer nemes élhetett, az összlakosság 1,05–1,40 %-a. Angi János magyar nyelven először közli igen részletesen a Nagy Péter által Oroszországban bevezetett rangtáblát, utal rá, hogy a nemesek közt sok volt a szegény. A nemességnek az összlakosságon belüli arányára nem tér ki. Timár Lajos a 19. századi brit gazdaság és társadalom vizsgálata alapján úgy látja, hogy az eredetileg elmaradott Skócia felzárkózott a brit átlaghoz, a regionális különállás tudata mégis igen erős volt. Deák István azt kutatja, hogyan és miért szűnnek meg a monarchiák, vagyis a jelentős európai birodalmak. Kelet-Európában a második világháború után csak kettő maradt meg, Németország és Oroszország, de a monarchia már az első világháborúval megszűnt mindkettőben, a Habsburg-Monarchia és az Oszmán Birodalom pedig teljesen felszámolódott. De még a katonai vereség sem volt elegendő a Monarchia felszámolására, kellett hozzá az antant hatalmak kérelhetetlensége. Pallagi László az európai egység kérdését taglalja a második világháború ellenállási mozgalmainak elemzése alapján. Az emigráns kormányok sok tervet

szőttek eljövendő föderációkról, de ezeket a Szovjetunió nem engedte érvényesülni. Csak a későbbi nyugat-európai integráció előzményei voltak sikeresek. A német ellenállóknak nem voltak a jövő Európájára vonatkozó terveik. Barta Róbert W. S. Churchill második világháború utáni szovjet politikáját elemzi: már a kormányon kívül arra utalt, hogy az ellentétek kettészakíthatják Európát. A *vasfüggöny*kifejezést a filozófus Rozanov használta először 1918-ban, de Churchill 1946-os fultoni beszéde óta vált általánosan használt fogalommal. A kormányhatalmat újra átvevő Churchill csúcstalálkozókat sürgetett, azzal, hogy csak ő tud eredményesen tárgyalni az oroszokkal, az USA kormányzata azonban ezt nem támogatta. Churchill még ekkor is nagyhatalomnak tekintette Angliát.

Mint a talán túl részletes ismertetés mutatja, az Emlékkönyv sok igen fontos témát érint. Érthetetlen, hogy az emlékkönyvek gyakorlatával ellentétben, miért hiányzik ebből L. Nagy Zsuzsa műveinek teljes jegyzéke.

(*Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 70. születésnapjára, szerk. Angi János és Barta János, Debrecen, 2000, Multiplex Média – DUP, 563 o.*)

Kollár Ádám Ferenc, vagyis Adam František Kollár (1718–1783) a 18. század egyik fontos személyisége, a bécsi udvari könyvtár tiszviselője, majd igazgatója. Mint a fenti két névalak mutatja, hungarusnak és szláv-nak (szlováknak) egyaránt tekinthető, mindegyik nemzet joggal vallja a magáénak, hiszen maga szláv-nak mondta magát, de Magyarország történetéhez gyűjtött forrásanyagot, oklevélgyűjteménye kéziratban 25 kötetet tesz ki. 1763-ban egy magyar(országi) tudós társaság tervét vetette fel. 1764-ben megjelent könyvét a magyar királyok egyházi vonatkozású jogairól a kortársak a magyar rendek elleni támadás-

Magyarországi tudósok levelezése

Kollár Ádám Ferenc levelezése

nak tekintették, és nyilvánosan elégették az éppen akkor ülésező magyar országgyűlés színhelyén, Pozsonyban. Mária Terézia kedvelt embere volt.

Soós István most nagy szorgalommal összegyűjtötte levelezését 16 hazai és külföldi levéltárból. Sok esetben csak említés történik egy levélről, Soós ezt is felveszi, és ugyancsak regesztával látja el. Így összesen 442 levél szövegét közli, mindig az eredeti nyelven, a nagy többség persze latin, de német, olasz, francia, román, cseh nyelvű is akad, sőt még egy magyar nyelvű is. A levelek jórészt a forrásgyűjtő munkájával kapcsolatosak, de sokszor protekcióját igénylik, Mária Terézia személyesen vagy mások útján kér tőle felvilágosítást vagy munkát. A kötet zömét ez a levelezés alkotja, de Soós közli az 1764-es könyvvel kapcsolatos akkori iratok egy részét, meg Kollár végrendeletét is. Majdnem 50 oldalt tesznek ki a szövegekhez készült gondos jegyzetek. A kötet használatát elősegíti a

címzettek és a levélírók betűrendje, egy földrajzi és helynévmutató és egy annotált személynévmutató. Egészében hatalmas munka eredménye a kötet, a 18. századi magyarországi művelődéstörténet fontos forrásanyaga. A kötet összeállítását a sajnálatosan korán elhunyt Tarnai Andor kezdeményezte, a *Magyarországi tudósok levelezése* sorozat 4. köteteként adták ki. Tekintettel Kollár személyére és jelentőségére, az elég terjedelmes előszó a magyar mellett német és szlovák nyelven is megjelent.

(Kollár Ádám Ferenc levelezése. A leveleket sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta és a jegyzeteket készítette Soós István, Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2000, 548 o. Commercialis litteraria eruditorum Hungariae. IV. kötet. Szerk. Szelestei N. László)

Ring Éva, a budapesti egyetem kelet-európai történeti tanszékének docense már régóta kutatja a három lengyel felosztás korát. A lengyel történelemben teljesen

otthonos, de ehhez a könyvéhez bécsi és csehországi levéltári anyagot is felhasznált, meg hát a terjedelmes, nagyobbreszt persze lengyel szakirodalmat. Most egy kitűnően sikerült könyvben foglalta össze eddigi kutatásait. Alcíme szerint a nemesi köztársaság válságának anatómiáját mutatja be. A könyv első fele ragyogó összefoglalás a kora újkori lengyel társadalomról, de a politikai keretekre is kitér. A társadalmon belül persze igazolja a nálunk amúgy is sejtett körülményt a nemesek túlsúlyáról, jó képet ad a nemesek különböző, vagyon szerint tagoló rétegeiről, amelyek azonban fenntartják a nemesi egyenlőség fikcióját. A háttérbe szoruló polgárság mellett az akkor kvázi harmadik rendnek nevezett zsidóságról is külön alfejezet szól, továbbá áttekintést ad a parasztság különböző rétegeiről. Már ezekből a fejezetekből nyilvánvaló a lengyel-litván állam elmaradottsága. Még világosabbá teszi ezt a következő rész, amely a felosztások előtti lengyel állam politikai szervezetét vizsgálja, a király tehetetlenségét az oligarchiával szemben, amely a szegény nemesség nagy tömegeit tudja maga mellett mozgósítani. A változás kísérletét a Piast (vagyis lengyel) király, Poniatowski Szaniszló Ágost uralma jelenti. Ő az orosz császárnő, II. Katalin pártfogoltjaként kerül a trónra 1764-ben, és megpróbálkozik bizonyos reformokkal (Ring Éva helyesen állítja ezeket párhuzamba a felvilágosult abszolutizmus intézkedéseivel). Az egyoldalú orosz befolyásnak az első felosztás vetett véget (1773), amely még életképes országterületet hagyott hátra, a lengyel lakosság száma alig csökkent. Az újabb reformok azonban az országon belül és kívül egyaránt ellenállást váltottak ki, a második felosztás után (1793) már jóformán csak egy életképtelen csonk maradt. 1794-ben a kétségbeejtő helyzet miatt kitört fegyveres felkelést a szomszédok elfojtották és a megmaradt területet is felosztot-

ták. A politikai eseményeket tárgyaló fejezetekbe építette be a szerző korábbi kutatásait a lengyel-magyar kapcsolatokról, valamiféle közös felkelés terveiről, persze már a jakobinus diktatúra bukása utáni években, hiszen ekkor Európában minden azon fordult meg, mi történik Franciaországban, illetve ellene.

A teljes felosztás után két alternatíva kínálkozott: a nemzetközi helyzet kedvező alakulásának a felhasználása, vagy az önerőből történő újjászületés, az állam helyreállítása. Ring Éva szerint egyik alternatíva sem kínált járható utat, ez magyarázza meg a lengyel messianizmust a 19. sz. első, nagyobbik felében. Persze valójában az első alternatíva valósult meg nagy sokára, 1918-ban. Ring Éva könyve jól dokumentált, alapos elemzést nyújt a szinte három évszázadra kiterjedő folyamatokról, egyúttal igen élvezetes olvasmány, a magyar közönség számára meglehetősen ismeretlen vagy mítoszokba burkolt világot tár fel.

(Ring Éva: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” A nemesi köztársaság válságának anatómiája, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001., 251 o.)

A debreceni egyetem két professzorának válogatott tanulmányait adta közre a millennium alkalmából. Rácz István, sokáig a középkori magyar tanszék vezetője, a kora újkori és reformkori Magyarország történetének kutatója ebben a kötetben társadalomtörténeti tanulmányaiból nyújtott válogatást. A rokonszenves, szerény hangú előszóban saját életútjával magyarázza ezt az érdeklődést.

A kötet 1955-1998 között kiadott tanulmányokat gyűjt össze négy nagyobb csoportban. Az első a parasztokra vonatkozókat, az 1790 körüli felső-tiszai mozgalmak, illetve a paraszti elvándorlás és kivándorlás kérdéseit tárgyalja, persze az 1848 utáni korszakra is kitérve. A második rész első,

Rácz István

PARASZTOK, HAJDÚK, CÍVISEK

nagy léptékű tanulmánya a hajdúk letelepítését, kiváltságolását (1609) és a kiváltságok megőrzéséért vívott harcát részletezi 1848-ig, majd közelképet ad a hajdúvárosokban a 19. sz. első felében élő nemesekről. A városlakókról szóló harmadik rész a debreceni cívis fogalmát járja körül, a mezőgazdasági munkaerőt veszi számba megint nagyjából a reformkorban, és mikroelemzést nyújt a híres debreceni professzor, Hatvani István vagyonáról, a negyedik a tanyarendszer kialakulását vázolja fel a 20. sz. elejéig, ill. a debreceni tanyavilágot az 1750-1850 közti időszakban. Mint a szerzői előszó kifejti, Rácz István az elsődleges források alapján dolgozik, ezért sok tanulmánya helytörténeti jellegű, persze nemcsak egy helység, hanem az egész régió vonatkozásában, de szerepelnek itt országos érdekű kérdések is. A kötet végén szerencsére megtalálhatók a szerző 11 könyvének adatai. Ezekből világossá válik, hogy bár a szerző jó néhány más kérdést is tárgyalt, munkássága alapvetően az agrártör-

ténet kérdései körül mozog. Egyéb tárgyú könyvei közül talán a hazai török uralom hagyatékának tárgyalását tartalmazó kötet a legfontosabb.

(Rácz István: *Parasztok, hajdúk, cívisek (társadalomtörténeti tanulmányok)*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000, 421 o.)

A másik debreceni Szabó István-tanítvány, Orosz István a reformkori tanulmányok közt válogatott. A kötet első felében a Széchenyi tevékenységét tárgyaló írások szerepelnek, amelyekben elsősorban Széchenyinek a jobbágyrendszer fokozatos felszámolására irányuló terveiről van szó. Az egyik írás a reformkori mezőgazdaság általános kérdéseit is felveti, mintegy Széchenyi szemszögéből. A másik rész a kortársakat tárgyalja, Kisszántói Pethe Ferenc tevékenységét a 19. sz. első harmadában, a porosz Albrecht Thaer agronómiai munkásságának korszakos jelentőségét, Táncsics és Kossuth nézeteit, meg az örökvaltságára vonatkozó terveket, vagyis a jobbágyrendszer felszámolására irányuló elképzeléseket. Orosz István, aki sokáig a debreceni középkori egyetemes történeti tanszék vezetője volt, kétségtelenül a reformkori agrárkérdés egyik legjobb hazai szakembere. Ez irányú munkásságáról ez a válogatás meggyőző, ha nem is teljes képet tud nyújtani. Csakhogy az agrártörténész Orosz István tevékenységének másik, ugyancsak igen fontos vonulata a kora újkori magyarországi agrárfejlődés, ezen belül az északkeleti magyar területek kérdéseit elemzi. Ez a vonulat teljesen hiányzik ebből a kötetből. Remélhetőleg az egyetem egy további gyűjteményes kötetben kívánja majd ezt közreadni. A tanulmányok 1962-1994 közt jelentek meg. A kötet minden esetben közli a tanulmányok eredeti megjelenési helyének adatait, mind Rácz István, mind Orosz esetében, akinek igen

sok munkája a debreceni egyetem különböző sorozataiban látott napvilágot.

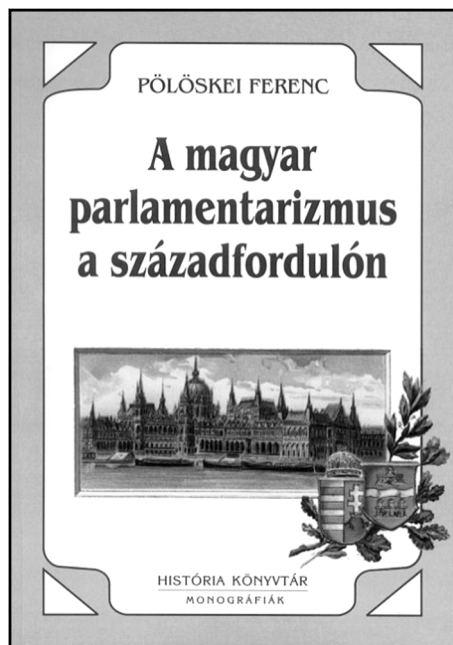
(Orosz István: Széchenyi és kortársai. Válogatott tanulmányok a reformkorról, Multiplex media – Debrecen U. P., Debrecen, 2000, 197 o.)

Időben ehhez a két kötethez kapcsolódik egy egyetemes történeti szöveggyűjtemény az 1789–1914 közti korszakról. A két agrártörténesszel szemben ezt a kötetet a budapesti egyetem sokáig tanszékvezető professzora, a 19. századi diplomáciai kapcsolatok és az Osztrák-Magyar Monarchia történetének külföldön is jól ismert szakembere, Diószegi István adta ki. Az óhatatlanul rövid szemelvényeket, szövegeket Diószegi több nagy csoportra osztotta fel. A politikai eseményeket 1789-1849 és 1850-1914 közti bontásban tárgyalja, az európai történelem eseményeit mutatja be időrendben. Közben egy fejezet az egész korszak gazdaságát és társadalmát, egy másik a társadalmi és politikai eszméket, egy további a tudomány korabeli fejlődését és az irodalmi és művészeti irányzatokat elemzi. Ezek a fejezetek a két kronologikus politikátörténeti fejezet közt helyezkednek el. A könyv végén az Európán kívüli világot tárgyalja, Afrika, Ázsia, Latin-Amerika és Észak-Amerika történetét. Ez a sorrend nem egészen világos, talán a gyarmatosítást kívánja a központba helyezni. Az utolsó, kizárólag az USA történetével foglalkozó rész sincs egészen jó helyen, bár az állam kétségtelenül távol tartotta magát az európai eseményektől a hosszú 19. században.

A kötet egyetemi használatra készült, az egyes szemelvényeket rövid bevezető sorok előzik meg, szükség esetén magyarázó lábjegyzetekkel, de nem térnek ki a szemelvény, még kevésbé az általa bemutatott jelenség értékelésére. Elvégre ez éppen az egyetemi oktatás feladata. Korábbi, hason-

ló szöveggyűjteményekből sok anyagot vett át a szerkesztő. Persze utal rá, hogy akár ennél jóval bővebb szemelvények sem adják meg a kor teljes képét. A fő tendenciákat a világtörténeti szintézis mutathatja be. Ilyen szintézis a korszak vonatkozásában néhány éve már megjelent, de szorosan az egyetemi oktatás feladataihoz kapcsolódva. Azt a bizonyos világtörténeti szintézist eddigi több évtizedes kutatói pályája alapján talán joggal várhatjuk éppen Diószegi Istvántól.

(Egyetemes történeti szöveggyűjtemény 1789-1914, Szerk. Diószegi István, Korona, Bp., 2001, 630 o.)

Az újkori egyetemes történeti tanszék egykori vezetője után az újkori magyar tanszék egykori vezetőjével folytathatjuk a sort. Pölöskei Ferenc akadémikus, a dualizmus és a Horthy-korszak jól ismert szakértője az újkori magyar parlamentarizmus egyfajta összefoglalását nyújtja át legújabb könyvében. A magyar parlamentarizmust az 1848-as kezdetektől vizsgálja. Először a ki-

egyezés kapcsán ad képet az 1867 utáni magyarországi intézményekről, majd ennek az intézményrendszernek továbbfejlesztését mutatja be a rövidebbre fogott politikai történet keretein belül, hogy az 1914 utáni helyzetből visszatekintve mutassa be az addigra már kiérlelt rendszert, a parlamentarizmust, az állam különböző intézményeit, az egyes minisztériumokat, a választójogot és a választási rendszert. A századfordulót a szerző tágra értelmezi, ezért olykor a két világháború közti helyzetre is kitér. Így kerül elő a második kamara kérdése, amely 1918-ig nem kérdés, hiszen ott van a felsőház, 1920-tól kezdve pedig az egykamarás nemzetgyűlés. Részletesen kitér az alkotmány kérdésére, ill. arra a problémára, hogy a dualizmus korában, de a Horthy-korszakban sincs az országnak chartális, magyarán pontokba foglalt alkotmánya, hanem érdemben a szokásjog érvényesül. A választási bíráskodással kapcsolatban aztán ennek intézményeit is érdemben tárgyalja a szerző. Mint a korszak régi kutatója, természetesen igen sok levéltári anyagot is felhasznál. Az érdemi tanulság talán úgy összegezhető, hogy a dualizmus első felében, nagyjából a Tisza Kálmán-korszak végéig a parlamentarizmus intézményeinek és ennek révén a polgári szabadságjogoknak a kiépítése történik, a korszak második felében azonban megindul ezeknek az amúgy is elég szűk körű jogoknak a szűkítése (és ez majd folytatódik a két háború közti korszakban).

A szerző voltaképpen már az 1848-as kezdetektől kitér a magyarországi fejlődés külföldi párhuzamaira, de inkább csak utalásszerűen. A könyv végéről hiányzik egy lezáró fejezet, amely a tanulságokat levonná. A szerző nyilván visszariadt valami szájbarágós megoldástól. Egészében a könyvnek a történész szakma számára is ösztönző kérdésfeltevései vannak, az érdeklődők szélesebb köre, más szakmához

tartozó tudósok számára viszont igen jól sikerült rövid összefoglalása a korszak politikai történetének. A kötet talán elsősorban a történészeknél szokatlan jogászi megközelítés miatt válik hasznossá.

(*Pölöskei Ferenc: A magyar parlamentarizmus a századfordulón. Politikusok és intézmények, História Könyvtár, Monográfiák 15. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001, 245 o.*)

Esterházy János (1901–1957) a család galántai grófi ágának volt a tagja, 1936-tól az egyesült csehszlovákiai magyar párt ügyvezető elnöke, 1938 őszétől, az első bécsi döntéstől a Szlovákiában maradt mintegy 50–60 000 magyar pártjának elnöke, egyben egyetlen magyar képviselője az 1939 utáni szlovák parlamentben. 1939-ben ő segített Viest későbbi ellenálló tábornoknak nyugatra szökni. Az 1938-as kassai bevonulás alkalmából felhívta a magyar kor-

ESTERHÁZY JÁNOS EMLÉKKÖNYV

SZÁZADVÉG

mányzatot, bánjon méltányosan az oda került szlovákokkal. 1942-ben ő a parlament egyetlen képviselője, aki nem szavazza meg a zsidók deportálását. Ő is azok közé a prágai magyar képviselők közé tartozik, akik Masaryk köztársasági elnök lemondása után a parlamenti választáson Beneš mellett foglalnak állást. Beneš akkor mondta, hogy ezt sohasem fogja elfelejteni. Valószínűleg így is történt, mert 1945-ben Esterházyt letartóztatták, a Szovjetunióba vitték, de távollétében halálra ítélték. A Szovjetunióban éveket töltött egy lágerben, 1956-ban szolgáltatták vissza Csehszlovákiának. Ekkor már halálos beteg volt, öt nappal 56. évének betöltése előtt halt meg a börtönben. Oroszországban, hosszas utánjárás után, 1993-ban rehabilitálták, Szlovákiában ez nem történt meg. 1994-ben két szlovák történész még egy tanulmányban fasisztának és Csehszlovákia szétverőjének nevezte (ez nyilván válasz volt az 1993-as oroszországi rehabilitálására).

Magyarországon persze a rendszerváltozás után már nyugodtan lehetett pozitívan nyilatkozni róla, emlékbizottság is alakult, 1997. március 7-én a magyar országgyűlés emlékülést tartott tiszteletére. Ebben az évben jelent meg Molnár Imre alapos életrajza.

E politikusi pályának szentelték a születése 100. évfordulójára megjelentetett emlékkönyvet, leánya, Esterházy-Malfatti Alice és Török Bálint szerkesztésében, Habsburg Ottó méltató bevezetőjével. A könyv igen sokoldalú anyagot állított össze. Az első részben dokumentumokat és visszaemlékezéseket közöl politikusi pályájáról, a kortársak, a szlovákiai magyar kisebbség túlélő vezetőinek visszaemlékezéseit, részletet Fábry Zoltán *A vádolt megszólal c.* könyvéből. Az evilági feltámadásról szóló részben az emléke helyreállítására irányuló erőfeszítésekről kap képet az olvasó, szlovák oldalról is nagy elismeréssel. Ezt a 20.

század magyar történetével foglalkozó magyar történészek írásai követik *A tudomány mérlegén* címmel, azután az ítélet jogi oldalainak elemzése, továbbá számos személyes visszaemlékezés következik (például van, aki tanúskodik amellett, hogy a fasiszta uralom idején zsidókat bűjtatott – erről szól Simon Wiesenthal levele is egy korábbi részben). Végül néhány elkésett laudáció. A kötet végén jó néhány fénykép található. E sorok írója is ismerte Esterházy Jánost, még ajánlólevelet is kapott tőle, és saját tapasztalata alapján csak megerősíteni tudja az Emlékkönyvben foglaltakat. Az életút a 20. századi magyar történelem megrendítő, de egyúttal felemelő fejezete.

(*Esterházy János Emlékkönyv*, Szerk. Esterházy-Malfatti Alice és Török Bálint, Századvég, Budapest, 2001, 236 o.)

Az emlékkönyvvel már beléptünk a 20. századba, a következővel átlépünk annak második felébe. *Gombos József*, a Szegedi Egyetemhez tartozó főiskolai kar tanára

egy modern finn trilógia harmadik, lezáró kötetét adta ki 2001-ben. Az első kötet Finnország politikatörténetét mutatta be az orosz uralom idején, a második a két világháború közti időszakot tárgyalta, az utolsó pedig a „második finn köztársaság” 1944-2000 közötti történetét. Ez a kötet nemcsak a lezárást vállalta, hanem egyúttal bizonyos kézikönyvszerű funkciót is. Bevezetőben a finn történelem legfontosabb évszámait sorolja fel (Kr. e. 6000-tól Kr. u. 2000-ig). Ezután jön a tulajdonképpeni történeti rész, az 1939-es téli háború és az 1941-44-es folytatólagos háború viszonylag részletes története. A Szovjetunió 1939-ben valóban kommunista fordulatot szeretett volna elérni az országban, de a finn ellenállás ezt megghiúsította, viszont a finnek végül kénytelenek voltak elfogadni a szovjet területi követeléseket. A második háborút a kormány igyekezett úgy beállítani, hogy ez csak Finnország és a Szovjetunió ügye, Finnország nem szövetségesse Németországnak, de ezt persze ekkor sem vette senki komolyan. Az 1944-48 közti éveket „veszélyeseknek” minősíti a szerző, mert itt még bizonytalan volt a két ország viszonya, de végül a mérsékelt szovjet irányvonal kerekedett felül, a szovjet kormányzat 1956-tól 1981-ig Kekkonen elnök személyében megbízható, lojális partnert látott, ezért nem erőltetett olyan befolyást, mint pl. Magyarországon. A szerző szerint Finnország a szovjet védelmi rendszer „puha” övezetéhez tartozott. Kekkonen 1962-től már valójában diktátor volt, lemondása után, a szociáldemokrata Mauno Koivisto megválasztásával indult meg a fél-elnöki rendszer fokozatos átalakulása modern értelemben vett parlamentáris rendszerré, amelyet a 2000-ben megszavazott új alkotmány zárt le. Néhány oldalt szentel itt a szerző a finn „gazdasági csodának”, a mezőgazdaság helyében az ipar és a szolgáltatás előretörésének, az exportorientált

gazdaságpolitika sikereinek. Finnország két világ köztes területe lett, periféria Kelet és Nyugat között. A szovjet kormányzat számára a lojalitás volt a legfontosabb, ezt biztosította a finn kormányzat, ezért meg is védte Finnországot. Ezt nevezték pejoratív csengéssel finlandizációnak.

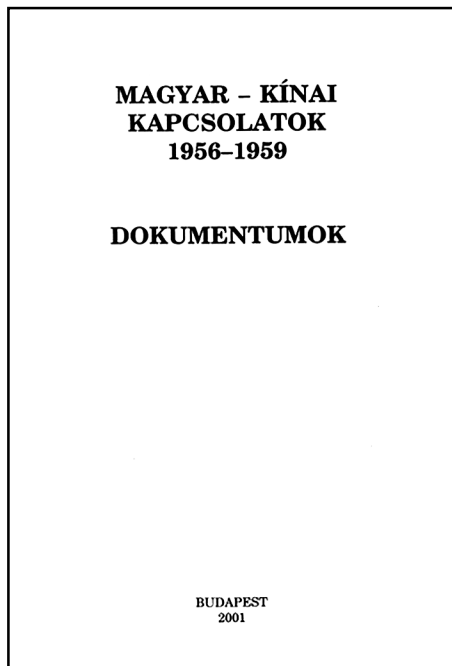
Ezzel mintegy lezárul a politikatörténet. A következőkben a szerző a jogi és politikai rendszer politológiai elemzését adja a svéd időktől kezdődően, majd az 1918-as első alkotmányt veti össze a 2000-ben megszavazott új alkotmánnyal. A pártrendszert ugyancsak a 19. század derekától tárgyalja, a végén a pártok filiációit ismertető, nem egészen áttekinthető egylapos diagrammal. Rövidebb fejezet mutatja be az államközpontú nemzeti identitást, a voltaképpen minden állampolgárt összefogó politikai nemzetet. Ismerteti a különböző nemzetiségeket, a fogyó számú svédeket, a lapokat, a mintegy 20 000 orosz, a cigányokat és egyéb kis nemzetiségeket (még 900 főnyi tatár is akad). Finnország 1995-ös felvétele az Európai Unióba nagyot lendített az ország nemzetközi megbecsülésén, ugyanakkor már itt is megjelent a fenyegető európai baj, az elöregedés.

Nagyon hasznos a Függelék, néhány fontos irat közlése (az 1939-es finn „népkormány” kiáltványa a szovjet befolyás érdekében, a háború kitörésekor), az államfők (I. Sándor orosz cártól) és a kormányok adatai 1999-ig. Minden kormány esetében megadja a pontos időhatárokat és a kormánykoalíció összetételét. Végül ismerteti a népesség alakulását 1900-1999 közt, a tájegységek és városok finn és svéd nevét, és igen rövid angol rezümét ad (összesen két lap). A válogatott irodalomjegyzék terjedelmes, de a szerző, szerényen, saját munkáit nem vette bele.

Talán ez a rövid tartalmi ismertetés is mutatja, hogy a trilógia harmadik kötete egyfajta kézikönyv és enciklopédia szere-

pét is betölti. Az egyes kormányok pontos összetételének megadása felmentette a szerzőt az eseménytörténet aprólékos nyomon kísérésétől. A három könyv együtt valóban igen jó összefoglalás a nem szakember számára is.

(*Gombos József: A finn „második köztársaság” politikatörténete 1944–2000, JGYF Kiadó, Szeged, 2001, 248 o.*)

Az 1956-89 közti diplomáciai iratok sorozatának most megjelent kötete az 1956-59 közti magyar-kínai kapcsolatokat mutatja be, de csakis magyar anyag alapján (ami persze mostanáig nem volt hozzáférhető). A *Szobolevszki Sándor* által összeállított és igen gondosan jegyzetelt kiadvány rövid bevezetője azt bizonyítja, hogy 1955-ig a kapcsolat az elszigetelt Kína számára volt fontosabb. 1956 őszén a kínai álláspont a magyar diplomaták számára nehezen volt áttekinthető, de két nappal megalakulása után a kínaiak már a Kádár-kormány mel-

lett foglaltak állást. Mao Ce-tung ekkor már inkább csak az ideológiai kérdésekkel foglalkozott, a kapcsolatokat Csou En-laj miniszterelnök tartotta kézben. Már a november 4-i beavatkozáshoz is megadta Kína hozzájárulását, az értelmiség elleni állásfoglalásban közel állt egymáshoz a két vezetés. Nagy Imre bírósági tárgyalását a kínaiak helyeselték, ekkor dobta be Mao a „papírtigris” jelszavát: nem kell félni az imperialistáktól. 1959-ben már magas szinten állandósult a kapcsolat, mert mindkét országban megszilárdult a rendszer. Az 1959-es barátsági szerződés megkötésével zárul a kötet, háttérben a már fokozódó szovjet-kínai ellentétekkel. De a szerző utal arra, hogy pl. az 1968-as gazdasági reformok hatottak egy ideig Kínában is.

Az itt közölt anyagban sok olyan dokumentum van, amelyet annak idején a megbízható párttagok zárt sorozatokban megkaphattak. Hasznos a viszonylag részletes annotált névmutató, de a ritkábban szereplő személyek ide nem kerültek be, csak a megfelelő dokumentumnál szerepelnek, lábjegyzetben, ami nehezíti a kötet használatát.

Jó néhány érdekesség kiderül a közölt iratokból. 1956-ban a magyar jelentés szerint a kínai külügyminisztérium politikai főosztályának helyettes vezetője nagyon tájékozatlan és műveletlen (65. o.). Mao 1956. novemberének közepén úgy nyilatkozik, hogy az imperializmus megdöntése után, a kommunizmus világméretű elterjedése után is lesznek forradalmak, ha a vezetők nem tevékenykednek a nép érdekében (92. o.). Száll József magyar ügyvivő 1956 végén a pekingi szovjet nagykövettel filozófiai kérdésekről, a Föld keletkezésére vonatkozó nézetekről tárgyal (105. o.). 1957 februárjában Maótól meg lehetett tudni, hogy a győzelem után, 1951-53-ban a kínai kommunisták 700 000 embert végeztek ki (a lakosság egy ezrelékét), to-

vábbi egymilliót börtönbüntetésre ítélték. 1955-ben már csak 70 000 embert végeztek ki, 1956-ban már csak néhány ezret (170. o.). 1957 októberében Mao nyilatkozik a szovjetekkel való ellentétéről. Mao szerint Sztálin 70 %-ban jól tevékenykedett, s csak 30 %-ban (233. o.), de talán csak 20 vagy 10 %-ban követett el hibákat. 1957 októberében, kínai látogatásáról visszatérve Kádár igen pozitívan nyilatkozik Kínáról (235. o.), 1958 végétől a kínai külügyminisztérium szerint a kínai-szovjet viszony egyre rosszabb (286. o.). 1959 március végén a magyar fél tájékoztatást kap a kínaiaktól a tibeti helyzetről, az ottani felkelésekről (297. o.).

Még jópár érdekességet lehetne említeni. A kínai források hiánya miatt a kép persze egyoldalú, és az is nyilvánvaló, hogy a kapcsolatokban a két fél súlya korántsem azonos, a kapcsolat a nemzetközi nagypolitika függvénye. Egy későbbi kötet a kapcsolatok romlását mutathatná be; itt még fontosabb volna a kínai források ismerete.

(*Magyar-kínai kapcsolatok 1956–1959. Dokumentumok, a kötetet összeállította Szobolevszki Sándor, szerkesztette Vida István, MTA Jelenkor-kutató Bizottság, Budapest, 2001, 355 o.*)

Niederhauser Emil

az MTA r. tagja, egy. tanár (ELTE)

Fodor Ferenc: Teleki Pál

„Temetésem a legegyszerűbben, titokban, reggel hét órakor történjék. Azon a papon kívül csak Te végy részt. A Távirati Iroda útján közlendő, hogy koszorút senki ne küldjön és a temetésre senki ne jöjjön el. A cserkészek és az egyetemi ifjak röviden értesítendő, hogy maradjanak otthon. Az egyetem értesítendő, hogy nem onnan temetnek. A professzorok is maradjanak otthon. Vigyenek ki mielőbb a halottasházba, hogy itthon ne zavarják. Gyászjelentés nem nyomtatandó. Síromra sem most, sem később emléket ne tegyenek. A szokványos temetési gondoskodáson kívül másról ne gondoskodjanak. Barátságodat még egyszer szívből köszönöm.” (110.)

Ezt a végrendeletet gróf Teleki Pál írta egy depressziós hangulatú órájában 1929. január 8-án. A címzett személyi titkára, Incze Péter volt, aki ezt a levelet csak Teleki halálának beállta után, 1941. április 3-án bonthatta fel.

E sorok a tudós államférfi páratlanul gazdag életének egyik mélypontjáról tudósítanak, ahonnan akarateréje, tettvágya hamar kiragadta. Ekkor már nyolc esztendeje

múlt annak, hogy maga mögött tudhatta első miniszterelnöki időszakát, több éve a Nemzetek Szövetsége felkérésére az ún. mosszuli kérdésben, Törökország és Irak területi vitájában tudósi alaposággal foglalt állást, hogy pályája addigi más fontos eseményéről ne is szóljunk.

1936 elején elhunyt Berzeviczy Albert, aki több, mint három évtizeden át volt a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. Telekinek csak a kezét kellett volna kinyújtania, s tudományos pályája betetőzése-képpen megválasztják a testület elnökévé. Ő azonban nem élt e lehetőséggel, helyette inkább az Országos Közoktatási Tanács elnökségét választotta. – *„Az Akadémián – mondotta bizalmasának, a kezünkben lévő kötet szerzőjének, Fodor Ferencnek – öreg, kiforrott tudós urakkal lenne dolgom, akik járják a maguk jól kiépített, biztos útjait. Azok méretvastagságú tölgyfák, minden vihart állanak, hajlíttani már nem lehet őket.”* A másik testület vezetését ellenben elvállalta, mert annak népe *„a magyar ifjúság. Fiatal csemeték. Hajlíthatók, formálhatók, ezek tulajdonképpen még nincsenek is, majdnem senkik és semmik, de minden lehet belőlük.”* (134.)

Ezek a jellegzetes idézetek Fodor Ferenc évtizedeken át kéziratban lappangott, majd az elmúlt esztendőben publikált Teleki-életrajzából valók.

Gróf Teleki Pál a magyar történelem sokat idézett személyisége; munkásságának megítéléséről – amint azt az emlékére állítandó szobor körül kavargó vihar is plasztikusan jelzi – nincs konszenzus. Sokan a 20. századi magyar história egyik legnagyobb személyiségét tisztelik benne, ám nem kevesen távolról sem tudnak azonosulni ezzel az állásponttal, s főleg az öncsonkító numerus clausus, majd a zsidótörvények megszületésében vitt szerepét kárhoytatják. Az eltérő álláspontokat talán valamelyest közelítené az életmű minden szegmensét feldolgozó nagymonográfia, ám az mindmáig nem készült el. Másfelől jól tudjuk, hogy a vita mélyén valójában a magyar társadalomfejlődés sajátosságai rejlenek, s ezeket alapjában csak egy harmonikusabb magyar jövő simíthatja el.

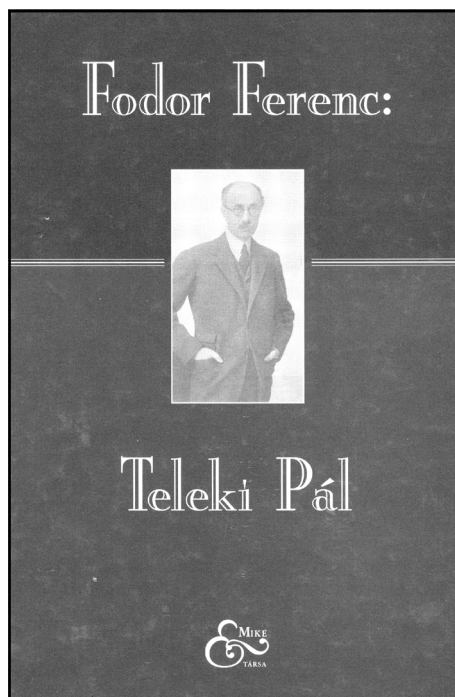
A korábban sem túl ismert, majd szinte teljesen elfeledett szerző, Fodor Ferenc elsősorban a földrajztudós Telekinek volt a munkatársa. Ezt azért kell elmondani, mert e kapcsolat meghatározóan – és a szerző által tudatosan vállalt módon – rányomja bélyegét az egész munkára. Világosabban szólva olyan életrajzról van szó, amely a tárgyilagosságra való kétségtelen törekvés ellenére is végeredményben idealizált képet fest elénk.

Fodor Ferenc egy Bihar megyei szűrszabó gyermeke, aki tehetsége, s a katolikus egyház tehetséggondozó tevékenysége révén gimnáziumi tanárságig vitte, amikor szakmai kapcsolatba került a nála csaknem nyolc esztendővel idősebb Telekivel. A köztük meglévő mérhetetlen társadalmi különbséget a fiatal gróf lebilincselő közvetlenségével hidalja át, ráadásul a karánsebesi magyar gimnáziumban tanító kollégát azáltal is magához láncolja, hogy annak

a földrajz tudományos művelésére való hajlamát is bátorítja. Fodor nem csupán osztja Teleki „szintetikus földrajz”-ról vallott fel-fogását, hanem annak szellemében készíti pályamunkát a Földrajzi Társaság felhívására, s később díjat is nyer.

A román impérium által állásából elbocsátott Fodor Ferencet Teleki bevonja a Béke-előkészítő Irodába, később maga mellé veszi a tanszéke-re is. Tanári munkájában Fodor sokszor, s egyre nagyobb terheket vállalva helyettesíti. Amikor Teleki 1922-ben az ország főcserkésze lesz, Fodort teszi meg segéd-tisztjévé. Teleki igen kiterjedt nemzetközi kapcsolatainak ápolásában, a külföldi vendégek magyarországi programjainak szervezésében is gyakran hártak Fodorra bokros teendők. A lankadatlan szorgalommal, fegyelmezetten végzett munkáért, a sok segítségért cserébe Fodor arra számított, hogy az 1939-ben ismét miniszterelnöki posztot vállaló Telekitől megörökli a tanszéket. Az egyetemi körök azonban – amint azt, sok egyéb igen lényeges információ mellett, Tilkovszky Lorántnak a kötethez a tőle megszokott alapos-sággal készített zárótanulmányából megtudhatjuk – inkább idegenkedve kezelték a nagyhatalmú pártfogót maga mögött tudó Fodor Ferencet, s olyan döntést hoztak, amely a tanszéket továbbra is Telekinek tartotta fenn, a munkával ellenben Fodor Ferencet terhelték meg. A majd két évtizedes munkáját honorálatlannak látó férfiú 1939 novemberében a pécsi tankerület főigazgatója lett.

Hamar megbánta, hogy elfogadta új állását, de a helyzeten már nem tudott változtatni. 1945 után a letűnt rendszer tankerületi főigazgatójának egyre kevésbé jutott hely. Tudományának magas színvonalú művelője volt, de nem sikerült beilleszkednie az új világba, jóllehet szívesen megtette volna. De még a kandidátusi fokozat megszerzését célzó ambíciója is rendre ha-

jótörést szenvedett a korabeli tudomány-politika merevségén. Sok szabadidő birtokában 1948 őszén fogott hozzá a Teleki-életrajz megírásához, s a munkát a rákövetkező esztendő áprilisában fejezte be. A munkát az ötvenes évek derekán – néhány időközben megjelent írást felhasználva – tovább bővítette. Tudta, hogy nem is az íróasztala, hanem csupán a kézirat rejtek-helye számára dolgozik, de abban a hitben cselekedett, hogy munkája egyszer majd mégis megjelenhet, és segíthet abban, hogy a Telekire szórt rágalmakkal szemben az utókor egy igazabb Teleki-portrét ismerhessen meg.

A munka írása közben Fodor Ferenc sokmindent nem tudhatott, amit azóta a történettudomány forrásfeltáró és analízáló tevékenysége révén megismerhettünk. Akár azt is vélhetnénk, hogy a kései publikálás okafogyottá vált, hiszen Tilkovszky Loránt már 1968-ban higgadt elemzésben bemutatta Teleki politikai pályáját, leg-

utóbb Ablonczy Balázs jóvoltából jelent meg az életútjáról egy szintén értékes áttekintés, s a korszakkal foglalkozó munkák is sokmindent tisztáztak Telekivel kapcsolatban. Teleki azonban messze több volt mint politikus; tudósi, tanári, nemzetnevelői tevékenysége is méltán érdemel figyelmet, s – mint fentebb utaltunk rá – mindmáig hiányzik az egész embert reflektorfénybe állító nagymonográfia. Minden fogyatékosága ellenére is Fodor Ferenc könyvét tekinthetjük figyelembe veendő hozzájárulásnak e majdani összegzéshez. Hiszen ő Teleki Pálnak évtizedeken át közvetlen munkatársa volt, s ezért egyrészt sok olyan vonást rajzol a tudós-politikus portréjára, amelyeket a források nem árulnak el, másrészt pedig olyan eseményeket is elbeszél, amelyeket a történetírás eddig nem (vagy nem ilyen részletességgel, esetleg nem ilyen aspektusból) ismert.

A könyvben számtalan esetével találkozhatunk a tudós államférfi nagyságát a társadalmi folyamatok fölé emelő (ezért megnyugtatónak aligha mondható) ábrázolásmódnak. Például Teleki első miniszterelnökségének mérlegelt így vonja meg a szerző: „...erkölcsi szilárdsága, nyugalma és önfeláldozó munkája lassan képes lett úrrá lenni a háborgó politikai hullámonkon, talán a munkásságot is visszahozta volna a nemzetépítésbe, ha egy szerencsétlen esemény, a királykérdés kieleződése nem rombolja le törekvéseit.” (67.) Természetesen nem Teleki erkölcsi szilárdságát, nyugalmit vagy munkája önfeláldozó voltát vitatjuk. „Csupán” arról van szó, hogy az e hónapokban valóban bekövetkező konszolidáció sok egyéb markáns összetevője említetlenül marad.

„Látta – olvashatjuk az államférfit bemutató fejezetben –, hogy előbb-utóbb egy európai általános újrendeződésnek kell következnie az élet törvényei ellenére szét-szabdalt világrészben.” (364.) Bizonyára

így volt, „csupán” megint azt kell hozzátennünk, hogy itt nem egyéni meglátásról, hanem a korabeli külpolitikai gondolkodás határon inneni és túli közhelyéről van szó. 1939 szeptemberében Magyarország és a Szovjetunió között ismét helyreáll a diplomáciai viszony, mert előtte néhány héttel a Molotov-Ribbentrop paktum új alapokra helyezi a szovjet-német kapcsolatot. Fodor előadásában erről szintén nem esik szó, sokkal inkább arról, hogy Teleki „*jól látta a jövő alakulását*”, s ezért a Moszkvába küldött követnek „*azt az utasítást adta, hogy mindent kövessen el a diplomáciai feszült helyzet megjavítására, mert Magyarország számára szüksége van az oroszra mint ellensúlyra a német túlsúllyal szemben.*” (367–368.) Megint nem az állítás ténybeliségével van probléma, hanem a kontextus bemutatásának elmaradása kifogásolható: a korabeli szovjet vezetés kész lett volna Erdély ügyében Magyarországgal együttműködni, s itthon még az egyébként egyértelműen német orientációjú Werth Henrik is látott benne fantáziát, Teleki ellenben ideológiai okokból elképzelhetetlennek tartotta a Sztalinnal való együttes fellépést.

Az első bécsi döntés előtörténetének, lezajlásának elbeszélésére, majd az 1939 márciusi kárpátaljai akció megítélésére is Fodor Teleki iránti csodálata nyomja rá a bélyegét. Hiányzik az 1938 augusztusi kieli találkozó bemutatása, ezért a müncheni négyhatalmi döntés magyar passzusának bemutatása is hungarocentrikus és legendaszerű. „*Teleki hősi csatájának eredménye kerekén 12 000 km² terület és egymillió lélek visszatérése*”, a Hitler hozzájárulásával megszerzett Kárpátalja visszakerülését pedig „*a jól kivárt pillanatban alkalmazott bölcs erély*”-nek tulajdonítja. (154. és 169.) E szinte már meseszerű összegzésektől eltérően Fodor nagyon is hitelesen eleveníti fel a nyilasoknak a kormányt tehetetlen-

séggel vádoló mozgolódását, amellyel szemben a komáromi tárgyalások megszakadása nyomán Teleki a befolyása alatt álló Fiala Magyarországi Szövetségét mozgósítja. Az ő inspirációjára jön létre a Fiala Magyarországi Mozgalom, amely falragaszok ezrein tesz – kimondatlanul – hitet a kormány politikája mellett és egyben a *Mindent vissza!* programját harsogja. Ezzel – fűzhetjük hozzá – Fodor akaratlanul azt húzza alá nagy nyomatókkal, hogy a „szelet kifogni a vitorlából” taktikával Teleki maga szűkítette tovább a (cseh)szlovákokkal való tárgyalások belpolitikai mozgásterét, még kevesebb lett a türelem a kétoldalú tárgyalások iránt, s ekképpen az ország még inkább sodródott az egyébként Teleki által is olyannyira viszolygással fogadott hitleri döntőbíráskodás irányába.

Ezzel már azt is jeleztük, hogy a könyvnek vannak olyan értékei, amelyek nem a Teleki-kérdéssel kapcsolatosak. Éppen azokra a fogyatékoságokra gondolunk, amelyek a hiteles Teleki-potré szempontjából kiigazításra szorulnak, de meglehetősen pontosan jelzik a korabeli magyar szellemi-politikai elit külpolitikai gondolkodásának természetét, s az is, hogy a külpolitikai döntések előkészítése, meghozatala, a döntésekhez elengedhetetlenül szükséges mélyebb ismeretanyag mennyire koncentrált, csupán néhány személyre szűkített kör birtokában volt.

Komoly értéke Fodor Ferenc könyvének, hogy az életút áttekintése nyomán külön nagy egységben előbb tematikusan ismét megvizsgálja azt, majd Teleki Pál eszmévilágát járja körbe. Az előbbiben elsőként a tudóst, majd a professzort, a nemzetnevelőt, az államférfit eleveníti meg. Külön alfejezetet szentel a társadalomszervezőnek, a főcserkésznek, az általa 1924-ben – egyetemi keretben – alapított Szociográfiai Intézetnek, valamint az 1926-ban létrehozott Államtudományi Intézetnek.

Az eszmevilágot élénk táró fejezetekben Fodor Ferenc rendre bemutatja Teleki Pál világképét, erkölcsi világnézetét, hazaszemléletét, nemzetfogalmát, magyarságtudatát, népjog-felfogását, állameszméjét. Foglalkozik európaiságával, társadalomszemléletével, tanításaival. Bár az első és második részben igen kiterjedten ábrázolja azt a nagy szerepet, amelyet a cserkészlet Teleki életében betöltött, itt külön is összeszegezi e témakört. Végül pedig a lelkiismereti kérdéseket taglalja.

Teleki Pál személyiségéről, tanítási módszeréről sok ma is időszerű, megszívlelendő, progresszív mozzanatot ismerhetünk meg. Így például megtudjuk, hogy egyetemi előadásai igencsak távol voltak a szokványostól. Az angol világbirodalom

gazdasági egységét, a termelést, az ott felhasznált anyagokat úgy mutatta be, hogy fejtegetéseit az angol ember reggelijének ismertetésével indította.

A könyv értékét számottevően növeli a – napjaink imponálón gazdag hazai könyvpiacán egyáltalán nem általános – gondos edíció: egyrészt a Szávai Ferenc és Tilkovszky Loránt munkáját dicséror megbízható jegyzetapparátus, másrészt pedig az a fundált, már fentebb említett utószó, amely nem csupán a Teleki-kérdésben igazítja el szakavatottan az olvasót, hanem mindeközben Fodor Ferenc életét és korát is hitelesen olvasóközöelbe hozza. (*Mike és Társa Antikvárium, Bp., 2001., 576 o.*)

Pritz Pál

az MTA doktora

Jéki László: KFKI

1991 végén lezárult egy korszak. Több mint negyven év után megszűnt a magyar fizikai kutatások központi műhelye, a Központi Fizikai Kutatóintézet, amelyben kiemelkedő eredmények születtek. A KFKI márkanév ma egy sikeres számítástechnikai részvénytársaságé, amelynek vezetői között most is vannak a régi intézetből. Jéki László fizikus, aki egyebek közt évekig az egyik részintézet tudományos igazgatóhelyettese volt, hiteles tanúként idézi fel a négy évtizedes történetet. A kötet közvetlen előzménye a szerzőnek 2000-ben, *Központi Fizikai Kutatóintézet* címmel megjelent tanulmánya *A Magyar Tudományos Akadémia Kutatóintézetei* c. kiadványsorozatban (szerk: Glatz Ferenc). A könyv számos korabeli dokumentum felhasználásával elsőként tesz kísérletet a KFKI múltjának részletes áttekintésére.

Nem vállalkozhatom arra, hogy a könyvben található rengeteg információ és adat közül akár csak a legfontosabbakat, legérdekesebbeket mind felsoroljam; itt

csak néhány kiemelésére nyílik lehetőség. A könyv három nagyobb egységre tagolódik. Az első az intézet működését követi végig; itt az apróbetűs részekben többek között visszaemlékezésekből idéz Jéki. Aztán az eredmények bemutatása következik. Végül a függelékben az adatokat (az elismeréseket, díjakat, legfőbb vezetőket időrendben) sorolja fel, és fényképeken is bemutatja az intézetet.

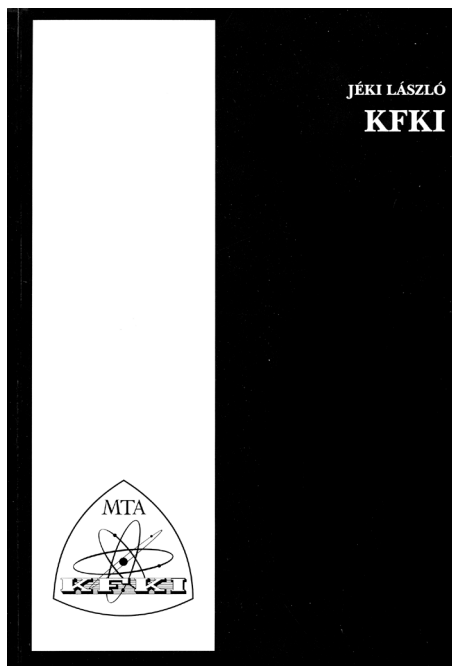
Az intézet születését, fejlődését majd megszüntetését a kor határozta meg. A 20. századot kétségkívül nevezhetjük a fizika századának, amelyben sok hazánkfiának is meghatározó szerepe volt. A hidegháború idején, 1950-ben a magyar fizika háború utáni fellendítésére hozták létre a KFKI-t. „*A fizika területén, elsősorban a kozmikus sugárzásnak, az anyagszerkezetnek, az elektromágnességnek és a spektroszkópiának a körében folyó kutatások tudományos és gyakorlati jelentősége egyre nő. Az iparilag fejlett országokban ezeket a kutatásokat központi kutató intézménnyel folytatják...*” – írja egy akkori előterjesztés. Ugyanott határozzák el, hogy hazahívják

Jánossy Lajost, a dublini egyetem fizikatanárát, a kozmikus fizika és atomfizika világ-hírű tudósát. *„Az új intézet részletes terveit – nyugat-európai tapasztalatok figyelembevételével – szakemberek dolgozták ki...”* – írja Jéki, ezzel cáfolva *„azt a gyakran megfogalmazott állítást, hogy a KFKI a szovjet (sztalini) gigantománia hazai változataként született volna.”*

Maga Jánossy így emlékszik vissza a kezdetekre: *„...Első feladatként az tűnt célszerűnek, hogy igyekezzünk reprodukálni azokat az eredményeket, amelyeket már máshol megkaptak. ... A módszer bevált, a néhány év folyamán a külföldi eredmények sikeres reprodukciója fokozatosan, majdnem észrevétlenül, átment új eredmények elérésébe. Bekövetkezett az az időszak, amikor eredményeink magas szintű nemzetközi elismerésben részesültek.”*

Az új csillebérci intézetben születhettek meg az országban egyedülálló nagyberendezések, mindenekelőtt az atomreaktor, a részecskegyorsítók és a számítóközpont. A KFKI építhette meg a szovjetek által 1955-ben felajánlott könnyűvízes típusú kutató atomreaktort. A neutron bepillantást enged az első hazai neutron-láncreakció megvalósulásához vezető időszak történéseibe. A kutatóreaktor felépítésével és hasznosításával kapcsolatos munkák irányításával Pál Lénárdot bízták meg. Közben volt 1956 októbere. Simonyi Károlyt – akinek Magyarországon elsőként, már 1951-ben sikerült mesterséges radioaktív atommagot előállítania – lemondatták az intézet igazgatóhelyettesi tisztségéről, mert elvállalta a KFKI Forradalmi Bizottságának elnöki posztját. A kísérleti atomreaktort végül 1959-ben helyezték üzembe.

A kutatások fokozatosan négy téma köré koncentráálódtak, amelyek hatékony művelése csak nagy intézetben összehozható gazdasági és szellemi kapacitást igényel.

E négy témakör: a részecske- és magfizikai kutatások, a szilárdtestfizikai kutatások, az atomenergia-kutatások, valamint a mérés- és számítástechnikai kutatások.

Az intézet eredményei sokszorosan igazolták a befektetett pénzt. Jéki László könyvében, terjedelme miatt, csak rövid – de így is csaknem félszáz oldalas – ízelítőt adhat a számos sikerből. A kutatási eredmények mellett a fejlesztésekről és gyakorlati alkalmazásokról is képet kaphat az olvasó. Szó esik persze a nehézségekről, az intézettel szemben támasztott túlzott gazdasági elvárásokról, és felvillanak a küzdelmek is. Most nézzük inkább azt, milyen sikereket értek el!

Az alapkutatások minden részterületén született néhány, világviszonylatban is kiemelkedő eredmény. Ezt az is mutatja, hogy a KFKI például 1981 és 1987 között 527 idézett cikkel és 3056 idézettséggel vezette a hazai kutatóhelyek listáját. A hatvanas évek közepétől nemzetközileg kiemelkedő, erős elméleti fizikai iskola ala-

kult ki Zawadowski Alfréd körül. Mezei Ferenc új neutronfizikai mérőeljárását, a neutronspin-echo spektrometriát a legnagyobb hazai fizikai felfedezések közé sorolják. Pál Lénárdnak a hasadási neutronsám ingadozását leíró, 1958-ban publikált sztochasztikus elméletére, így a Pál-Bell-egyenletre ma is hivatkoznak. A nukleáris technikák meghonosításában, valamint a reaktorfizikában felgyűlt tapasztalatokat használták fel az intézet szakemberei a Paksi Atomerőmű blokkjainak előkészítésekor, majd azok biztonságos működésének állandó, aktív felügyeletkor. A KFKI-ben kezdtek működni az első hazai lézerek. Az elméleti részecskefizikában is nagy eredmények születtek; többek között Domokos Gábor, Kuti Gyula, Polonyi János és Zimányi József munkái érdemelnek említést. Az intézet legjelentősebb sikerei közé tartoznak az űrkutatás és az űrfizika területén elért eredmények: az 1970-ben világűrbe emelkedett első magyar berendezéstől – a mikrometeorit-csapdától – az első, a fedélzetten leolvasható doziméteren (*Pille*) át – ezt Farkas Bertalan próbálta ki, majd 1984-ben a Challenger űrrepülőgépen is alkalmazták – részvételükig a máig legnagyobb magyar űrfizikai vállalkozásban, a szovjet Vénusz-Halley-(VEGA) programban. Az alkalmazott kutatások egyik legkiemelkedőbb sikere, hogy a KFKI-nek meghatározó szerepe volt a hazai számítógépes kultúra megeremtésében és elterjesztésében.

Például a tudománypolitikai okokból *Tárolt Programú Analizátornak* (TPA) elke-rezített számítógépcsalád gépei olyan kategóriájúak voltak, amilyeneket más piacokról a nyugati embargó miatt nem lehetett beszerezni. 1968 és 1990 között 1490 gépet építettek. Az intézetben született számítástechnikai szakkönyveknek (pl. az első magyar nyelvű ALGOL, FORTRAN, BASIC könyv) is úttörő szerepük volt.

A KFKI létszáma az évek folyamán erősen változott, az intézet az 1980-as évek közepén volt a legnagyobb. Összesen 2144 fő, a 875 diplomásból pedig 615 végzett kutató-fejlesztő munkát.

Az évek során tizennégyen lettek az MTA tagjai, harminchárman kaptak Kosuth-, vagy Állami-díjat. A KFKI nemzetközi hírnevét öregbítette a számos együttműködési projekt mellett több korábbi kutatója, akik külföldi egyetem, kutatóintézet vezető munkatársai lettek. (Néhányuk ma már az MTA külső tagja.) Jéki 1990. december 31-éig, az egységes KFKI utolsó napjáig követi az intézmény történetét.

A szerző sokéves – mindmáig folytatódó – kutatáson alapuló műve segít az olvasónak, hogy megismerje hazánk legújabbkori tudománytörténetének egy fontos fejezetét – tényekkel, adatokkal hitelesen alátámasztva. (*Artéria Stúdió, Budapest, 2001, 191 o.*)

Strehó Mária

egyetemi adjunktus (BKÁE)

Felsőoktatás és kutatás

Az értékes információkat tartalmazó kiadvány két korábbi évben kiadott elődjéhez hasonlóan beszámol az Oktatási Minisztérium Tudományos Ügyek Főosztályának az 1999/2000 tanév során végzett munkájáról. A közölt információk köre jóval szélesebb annál, mint amit a cím alapján várni lehet. Az egyetemekre, a főiskolákra és a

magyar kutatási potenciálra vonatkozó fontos adatokat tartalmazó táblázatot mindjárt előljáróban is meg kell említenünk.

A füzet a hazai kutató és fejlesztőhelyek tárgyalásával és a kutatók számának adataival kezdődik (1990-től 1999-ig táblázatba foglalja ezek változását). Megállapítható, hogy míg a kutató-és fejlesztőhelyek száma 1990-től folyamatosan nőtt (1999-ben 1887), addig a kutatók és fejlesztők száma

még 1999-ben sem érte el az 1990-es értéket (1999-ben 24 506 volt, ez mintegy 20 %-kal kevesebb, mint 1990-ben volt). A kutatók és fejlesztők csaknem kétharmada (a tudományos fokozattal rendelkezők több mint 70 %-a) a felsőoktatásban dolgozik. Részletes táblázatok mutatják be, hogy az állami és nem állami egyetemeken és főiskolákon 1996-tól 1999-ig hogy alakult a tudományos fokozattal rendelkező oktatók és kutatók létszáma. Meg kell jegyeznünk, hogy a már említett összefoglaló táblázat és ez utóbbi részletező táblázat végső adatai nem egyeznek meg pontosan.

Külön táblázatok tudósítanak arról, hogy 2000. január 1-jétől az integrálódás után milyen további intézmények összevonásából jött létre a mai hazai felsőoktatási hálózat, amely 16 állami és 5 egyházi egyetemből (ebben nincs benne a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem), továbbá 12 állami, valamint 20 egyházi és 6 alapítványi főiskolából áll. Közlik azt is, hogy ezekben az intézményekben (az 1999 októberi állapot szerint) hány oktatónak van tudományos fokozata. Az élen az Eötvös Loránd Tudományegyetem áll (953), ezt követi a Szegedi Tudományegyetem (768), majd a Debreceni Egyetem (671). Külön táblázat mutatja a felsőoktatásban dolgozó MTA tagok és az MTA doktorok számát és annak évenkénti változását 1996-tól 1999-ig.

A felsőoktatási intézmények K+F aktivitását a bevételt hozó (pályázati pénzek) kutatási-fejlesztési projektek mutatják. A kül- és belföldiek összbevétele 1995-től 1998-ig mintegy harmadával nőtt a felsőoktatásban (1998-ban 7941 MFt). A költségvetésen kívüli K+F források bevonásában az 1999 októberi állapot szerint első a Budapesti Műszaki Egyetem (288,4 MFt), második a Debreceni Egyetem (288,4 MFt), harmadik a Szegedi Tudományegyetem (278,4 MFt). A táblázat az ebből a szempontból legjobb tíz intézmény adatait tartal-

mazza, s kiderül, a felsőoktatási intézmények több mint egyharmadának egyáltalán nem volt sikeres K+F pályázata.

Külön alfejezet foglalkozik a doktori (PhD) programokkal számos táblázattal (a PhD-t és a DLA-t, Doctor of Liberal Arts,* egyes táblázatokban külön, másokban közösen kezelve). Itt csak azt emelném ki, hogy az 1999/2000-es tanév elején összesen 6651-en vettek részt a PhD és 144-en a DLA képzésben. Az egyetemek közül legtöbb doktorandusz (1678) az Eötvös Loránd Tudományegyetemen dolgozik, a második ebből a szempontból a Debreceni Egyetem (768), a harmadik a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (704).

A második fejezet az OM felsőoktatási tudománytámogató tevékenységével foglalkozik. Erre a célra a teljes kutatási előirányzat 2000-ben csaknem három és fél milliárd forint volt. Ennek nagyobb része a felsőoktatási intézmények költségvetésébe épült be, a többi különböző, főleg pályázati csatornákon jut el az intézményekhez, illetve azok egységeihez. A teljes támogatásból jelentős rész: 2000-ben például 1298 millió Ft normatív kutatástámogatás volt. Igen fontos szerepe van a Felsőoktatási Kutatási és Fejlesztési Pályázatnak. A nyertes pályázatok futamideje általában több mint egy év, az esetek többségében három év. Az 1999-ben meghirdetett újabb pályázatra 697 pályázat futott be, ebből 267 nyerte el a támogatást a teljes (általában három éves) futamidőre 802,2 MFt teljes összeggel. Ebből 54,2 % a budapesti, 13,0 % a debreceni, 11,2 % a szegedi régióra jutott. Ebben a fejezetben szó van még többek között a főiskolák, ill. főiskolai karok számára hirdetett kutatási-fejlesztési pályázatról és a tudományos diákköri mozgalom támogatásáról.

* A művészeti szakmák számára létrehozott fokozat.

A harmadik fejezet más szervekkel való együttműködésről számol be, elsőként az MTA-val közösen működtetett *Domus (Domus Hungarica Scientiarum et Artium)* ösztöndíjrendszeréről, amelynek keretében külföldi magyar kutatók pályázati alapon meghatározott ideig magyarországi intézményekben folytathatnak kutatómunkát.

A negyedik fejezet a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért Alapítvány tevékenységével foglalkozik, amelyik többek között a Magyary Zoltán posztdoktori ösztöndíjat is működteti. Végül a rövid ötödik fejezet az Országos Kiemelésű Társadalomtudó-

mányi Kutatások Közalapítvány működéséről számol be.

A kiadvány végén megtaláljuk még az OM Tudományos Ügyek Főosztálya vezetőinek és munkatársainak adatait, továbbá a Függelékben a MAB állásfoglalását a Doktori Iskolák létesítéséről és működéséről, továbbá az 1996 és 2000 között odaítélt PhD/DLA fokozatokra vonatkozó adatokat részletes táblázatokban.

(Kutatás és Fejlesztés a felsőoktatásban, Magyar Felsőoktatás, Bp., 2001. 78 o.)

Berényi Dénes

az MTA rendes tagja

Közéleti kommunikáció

Szerkesztette: Buda Béla

és Sárközy Erika

Az Erasmus könyvek sorozat harmadik köteteként megjelent válogatás szerkesztői és szerzői eddig hiányzó, új színfoltokat festenek a kommunikációról szóló ismeretek térképére. A kötet a társadalmi kommunikáció egy fontos vetületével, a közéleti kommunikációval foglalkozik. A szerkesztők kiinduló hipotézise az, hogy napjaink szerteágazó, nagyarányú és lenyűgöző társadalmi átalakulási folyamata közepette a társadalmi kommunikáció világában a leggyorsabb és legmarkánsabb a változás. Ennek megragadásához, átlátásához nagy szükség volna megfelelő elméletre, megbízható módszerre, jól használható fogalmi apparátusra. Az Erasmus-munkacsoport a szokványos, a társadalmi kommunikációt egyetlen rendszerként kezelő kutatói hozzáállással szemben, áttekinthetőbb és differenciáltabb viszonyulást javasolva, inkább egymással fedésben, kölcsönhatásban, antagonizmusban és dinamikus viszonyban álló rendszerekről beszél. E rendszerek egyike a közéleti kommunikáció. A munkacsoport kutatói a társadalmi válto-

zásokat ebben a mezőben látják leginkább vizsgálhatónak.

A szerkesztők véleménye szerint a kétpólusú világ megszűnése, a kommunizmus széthullása, a Nyugat győzelme nem annyira gazdasági és katonai-technológiai tényezőkkel magyarázható, mint a kommunikációs eszközök és a közéleti kommunikációs fórumok diadalával. Ez a társadalomelméleti szempontból nagy horderejű gondolat mind a társadalmi rend alapjának a termelési módot, illetve gazdasági viszonyokat tekintő marxista, mind pedig a társadalmi viszonyok és politikai intézmények általános modelljének a háborút tartó, Hérakleitosztól Hobbesson át Foucault-ig ívelő, bölcséleti hagyománnyal vitába száll.

A kommunikációs közösségek és eszközök meghatározóak az ember élet- és fejlődőképessége szempontjából. A kommunikációs fórumok (közösségek, civil szervezetek, szabad sajtó, illetve média, demokratikus politikai folyamatok) felszabadítják az alkotóerőt. Ugyanakkor a közéleti kommunikációs technika változásai hozzájárulhatnak a hagyományos részvételi formák változásához. Az új kommunikációs eszközök révén többféle szerepben lehetünk a közélet tényezői. A kötet egy-egy

részt szentel a közéleti kommunikáció főbb színterei, valamint a digitális kultúra és információs társadalom témakörének. Emellett önálló részt alkotnak a közéleti kommunikáció alapvetését adó tanulmányok.

A szerkesztők előszaván kívül nyolc tanulmányt magában foglaló kötet szerzői közül három foglalkozik részletesebben a közélet ismerveinek meghatározásával. Horányi Özséb szerint nem lehet egyetlen fogalomról beszélni, hanem csak a közélet kategóriájának különböző használatairól. A közélet kommunikatív szintéren, valamely kollektív ágens nyilvánosságában folyik. A fontosabb használatok közé az állami vezető szervek munkájával, a közösség politikai, társadalmi életével, a közérdekű tevékenységgel kapcsolatosakat sorolja. Terestyéni Tamás a közéletet a társadalmi önszabályozás egyik legfőbb eszközeként számon tartott nyilvánossággal hozza összefüggésbe. Ő az intézményi és civil szférának a nyilvánosságban megjelenő aktivitását nevezi társadalmi-politikai köz-

életnek. Mindenekelőtt a közügyeknek, az aktorok önreprezentációjának és pozícióharcának, s az intézményi és civil szféra találkozásának tulajdonít jellegzetes közéleti aktivitást. Sárközy Erika viszont, Gombár Csaba értelmezéséből kiindulva, a magánéleten túli, intézményesen zajló, sajátos nyilvánosságú, érdekképző, érdekszervező és érdekvényesítő társadalmi tevékenységben adja meg a közélet ismertetőjegyeit.

A közélet meghatározásának sokszínűsége csak egyik példája a kötetben megjelenő gondolatok heterogenitásának. Igazi szerkesztői bravúr volt a tárgykörök más-más rétegeinek hangsúlyt adó, stílári szempontból is különböző szerzők tanulmányait úgy összeválogatni és elrendezni, hogy kitapinthatóvá váljon az a közös talaj és cselekvési feladat, ahol a különféle kezdeményezések hatásukat megsokszorozva futnak össze.

A szerzők igyekeznek számba venni és kifejtteni mindazt, ami a közéletben tematizálódott. (Tematizáció az a folyamat, amelyben egy korábban nem kommunikált, kommunikálhatatlannak tűnő téma kommunikálttá válik, illetve amikor megváltozik a téma kommunikálásának módja.) Horányi a kívánatos változás szempontjából döntő „többlet”-felkészültség és a „kritikus különbség” elemzésével nemcsak saját szellemi mozgásterét szélesíti és mélyíti, de az olvasót is segíti a tematizáció mechanizmusának megértésében. Az autonóm hangvétellű írásban a szerző modellalkotó képessége, ereje is megmutatkozik.

Terestyéni főként játékelméleti keretben próbálja megragadni a közélet együttműködő, kooperatív és versengő, konfrontatív jelenségeit. A kommunista rendszer túlélő örökségét, a hatalomban levő közszereplők mediatizált, közfigyelmet lekötő ünnepeit, tűzijátékait és egyéb rendez-

vényeit leírva, a szerző egyre lendületesebben, mind nagyobb hévvel merül bele a magyarországi közéleti kommunikáció defektusainak magyarázatába.

Továbbgondolásra méltó érvek és szempontok olvashatók a kötetnek abban a tanulmányában, amely az angol nyelv, a „világangol” gazdasági, kulturális, politikai és tudományos globalizációban betöltött szerepét kutatja. A jelenlegi tendencia azt sejteti, hogy az angol lesz az Európai Unió minden tagországában beszélt közös második nyelv. Az EU várhatóan épp az újabb államok csatlakozása okán bírálja majd felül azt az álláspontját, hogy minden tagállam nyelvének egyenlő státust biztosítson. Az EU költségvetésében a nyelvvel (tolmácsolás, fordítás) kapcsolatos költségek már most is rendkívül magasak, a költségvetés 1/3-át teszik ki. A tudás, az információ, a kereskedelem és a technológiák cseréjének esélyét fokozó nyelvi globalizáció még nem feltétlenül jelenti az állampolgárokra kényszerített „újbeszéd” orwelli víziójának beteljesülését. Számos fejlett országban a globalizációval párhuzamosan növekszik és erősödik a lokalizáció, a regionalizmus, a nyelvi és kulturális sokszínűség igénye. A tanulmány szerzője, Schleicher Nóra a nyelvtervezés, a nyelvhasználat tudatos befolyásolására tett instrumentális és szociolingvisztikai kísérleteket, illetve megközelítéseket is tárgyalja.

„*A politika már kommunikál, de a társadalom még nem érti*”, fogalmazza meg aforisztikusan Sárközy Erika. Ezt a jelenséget a magyar politikai kultúrában az a tapasztalat teszi különösen rejtélyessé és kutatói szempontból is izgalmassá, amely szerint a magyar élőbeszéd hibás és igénytelen, s a társadalom szokatlanul toleráns ezzel az igénytelenséggel szemben. Amennyiben az élőbeszéd mintegy kódoltan hibás, úgy szinte lehetetlen észrevenni, megkülönböztetni a nem kulturálisan

kódolt, egyéni konfliktusokkal, krízissel, elhárító- és megküzdő mechanizmusokkal összefüggő szabálytalan nyelvhasználatot. Sárközy politikai kultúráról szóló tanulmánya igen hasznos azok számára, akik hipotéziseket generáló kutatói kérdések felvetéséhez keresnek inspirációt.

Számos tanulsággal szolgál az egyházak közéleti szereplését vizsgáló írás. Horányi Özséb és Szilczl Dóra szerint az egyházak a társadalmat érintő fontos kérdésekben gyakran elzárkóznak az érdemi megközelítéstől. Az elmúlt évtized új kihívásait az egyházak szinte nem vették észre, egyszerűen elmentek mellettük. Az egyházak így aligha képesek megfelelően betölteni norma- és érték közvetítő hivatásukat. A szerzők a vallási funkciók és diszfunkciók vizsgálatával járulnak hozzá az egyházak társadalmi integrációt érintő szerepének kutatásához.

Igen aktuális Ferencz Zoltánnak a helyi társadalmak kommunikációs stratégiáiról szóló tanulmánya. A szerző felsorolja a sikeres önkormányzat jellemzőit. E sorban elsőként a lakossággal való kommunikálás minőségét és mennyiségét említi. Ez a lakossági támogatás megszerzésének kulcsa. Noha az 1990. évi önkormányzatokról szóló törvény négy évvel későbbi módosítása előírja, hogy az önkormányzati testületekbe és bizottságokba, tanácskozási joggal civil szervezeteket is be kell vonni, a civil szervezetek zöme máig sem kap meghívást a testületekbe és bizottságokba. A civil szervezeteket kompetenciájuk megkérdőjelezése szinte belekényszeríti az ellenzéki szerepkörbe. A polgárok nagy része nincs tisztában az önkormányzat és a központi államigazgatás helyi szervei feladatainak különbségével, véli a szerző. Az állam és a civil társadalom megfelelő differenciálódása és a különbség tematizálódása híján nem csoda, hogy hiányoznak az önszolgáltató, self-help típusú szerveződések. Sőt, még

az erre való igény is hiányzik. Nincs is szó róluk a tanulmányban.

Változatos, színes és tárgyyszerű a kötet két, digitális kultúrával és információs társadalommal foglalkozó munkája. Szakadát István Jürgen Habermas kommunikatív cselekvéseméletéből kiindulva vizsgálja a világháló alternatív nyilvánosságának sajátosságait, szabályozási módjait. Az információs társadalom tükrében minőségileg változott-e a kapitalizmus logikája, s ha igen, hol van az átfordulási pont? – teszi fel a kérdést Pintér Róbert. Tanulmányában Manuel Castells nyomán, arról a selfet és identitást terhelő

feszültségről is szó esik, amely az emberek helyhez és kultúrához kötöttségének feloldódásából adódik.

A szerkesztőknek és a mögöttük álló Erasmus-kutatócsoportnak, úgy gondolom, sikerült megtalálni azt a köznapi jelenségszintet, tudniillik a közéleti kommunikáció szféráját, amelynek vizsgálata révén más társadalmi kommunikációs rendszerek felépítésének, folyamatainak és működésének számos szabályszerűsége is rekonstruálható. (*Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001, 138 o.*)

Kelemen Gábor

PhD, egy. docens (PTE)

Ízlik-e az ingyen ebéd? András Kelen: The Gratis Economy. Privately Provided Public Goods

Az elektronikus gazdaság gyors fejlődése 2000 tavaszán megtorpant, de aligha valószínű, hogy ez a lefékeződés összeomlást jelent. Inkább arra számíthatunk, hogy aránylag kiegyensúlyozott, látványos vállalati kiugrásoktól és bukásoktól is mindinkább mentes szakasz következik, amelyben az elektronikus gazdaság technikai eszközei mellett általánosság válnak a rá jellemző viselkedési és kapcsolati formák is. Sőt, az elektronikus gazdaság valóban tömeges elterjedése ugyancsak átalakíthatja a gazdaság mikrostruktúráját.

Ennek első fontos jele, hogy az elektronikus kereskedelem a világon először valószínűleg meg az áruk cseréjének tisztán tanácskönyvi formáját, amelyben nincsenek forgalmi, illetve – a modern közgazdaságtan elfogadott szóhasználatával – tranzakciós költségek. A fejlett országokban a fejlődés már eljutott arra a fokra, hogy a elektronikus gazdaság működéséről felépített gondolat kísérleteket tények is alátámaszthatják. Az igazán érdekes gondolatkísér-

letek éppen arról szólnak, hogy az elektronikus gazdaság elterjedése látszólag felforgatja a piacgazdaság alaptörvényeit. S ha ehhez görcső alá vesszük az egyelőre csekély tényanyagot, azt tapasztalhatjuk, hogy az alaptörvényeket valójában csak kissé kell módosítanunk ahhoz, hogy igazak maradjanak.

Persze talán csak egy darabig. Úgy, ahogy Lakatos Imre a nyolcvanas években magyarul *Bizonyítások és cáfolatok* címmel megjelent könyvében a térgeometria egyik alaptételével kapcsolatban rávezette az olvasót: a tétel érvényességi köre folyamatosan bővíthet, de maga a tézis sohasem válik abszolúttá.

Kelen András könyve szintiszta szakmai provokáció, és egyre inkább előke-lősködővé és módszertani értelemben kisé-vaskalapossá váló közgazdasági szakirodalomban talán megkavarja azt a vizet, amely szellemi tápanyagban igen gazdag, mégis állóvíznek tűnik. Túl sok alaptétel van, amelyen nem merünk vitatkozni, közben pedig nem vesszük észre, hogy a mikro-gazdaság játékszabályai talán éppen a szemünk előtt változnak meg. Kelen kiindulópontja leegyszerűsítve úgy fogalmazható át: a „*nincs ingyen ebéd*” szabálya az

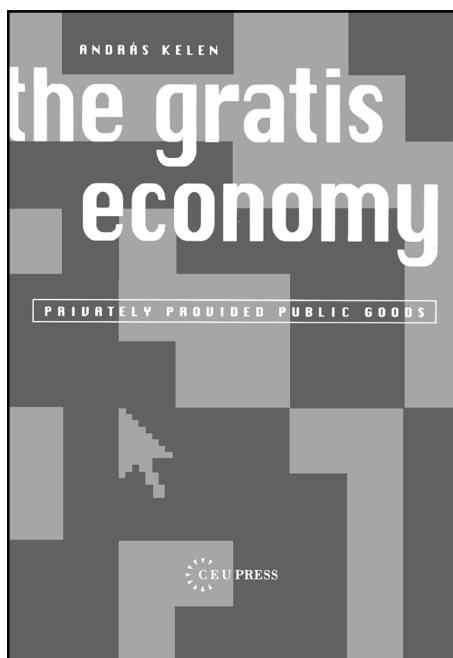
elektronikus gazdaságban csak részben érvényes, ez a korlátozott érvényesség azonban valójában csupán látszat.

A leegyszerűsített megfogalmazás sajnos aligha sikerült, ezért lássuk bővebben is a könyv „üzenetét”. Kelen András arra a tapasztalati tényre hívja fel a figyelmet a bevezető oldalakon, hogy jólétünk az *„Új Gazdaságban”* számos esetben költségmentesen növekedhet. A szerzői szándék annak bizonyítása, hogy az előnyök semmilyen efféle esetben sem egyoldalúak, a javak vagy szolgáltatások látszólag ingyenes osztogatása mögött ugyancsak erős jövedelemszerző szándék rejlik. A kérdés persze az, hol a határ a magán- és a közjavak között. A magánjavakat ugyanis osztogathatják, ha erre van magánfedezet. A közjavak viszont szabadon hozzáférhetők, csakhogya vagy a társadalom közkiadásaiából hozzák létre őket, vagy pedig később közkiadásokra van szükség a pótlásukhoz. Az utóbbira példa az egészséges környezet.

Az elektronikus gazdaság néha elmosza a magán- és a közjavak közötti átmenetet, hiszen ott magánpénzből képződnek olyan jóságok, amelyek felhasználásukat tekintve közjavak, viszont mégsem terhelték meg a közösség kasszáját. Lehet ennek fordítottja is: a szocializmusból visszaderengő „társadalmi munka” sokszor nem is csekély, ám roppant alacsony hatékonyságú közösségi erőfeszítéssel hozott létre az egyén szempontjából haszontalan „terméket” vagy „szolgáltatást”.

Kelen könyve foglalkozik ezekkel az esetekkel is. Túlzott szerzői szerénység vagy bocsánatkérő és egyben gunyoros mosoly állhat szerkesztői ötlete mögött, hogy a nagy szerkezeti egységeket esszéknek nevezi, és csak ezeken belül dolgoz ki fejezeteket. A figyelmetlen olvasó első látásra azt gondolhatja, hogy laza tanulmányfüzér került a kezébe, és talán nem is előlről kezdi az olvasást. Hamarosan rádöbbenhet azonban, hogy a tartalomjegyzék igen csalóka: a könyv gondolatmenete bizony egyenes irányú, az „esszék” logikus szerkezetbe rendeződnek.

A könyv három nagy része annyiban mégis esszéjellegű, hogy egy-egy alapötletre fűz fel szerteágazó gondolati anyagot. Az első fejezet a hagyományos „ingyen gazdaságot” mutatja be, ahol vagy vallásos meggyőződés vagy erkölcsi meggyőző erő vagy pedig – mint például a katonaságnál – egyszerű kényszer az ingyen munkavégzés magyarázata. A könyv fő témája szempontjából mindez inkább illusztráció, hiszen az első „esszé” záróoldalain maga Kelen mutatja be, hogy a hagyományos ingyenes szolgáltatások visszaszorulóban vannak. Különösen érdekes eszmefuttatás szól a sportról: a szerzőnek teljesen igaza van abban, hogy az amatőr sport kezdetben sem a juttatás nélkül végzett testedzést jelentette, és a fogalom értelmezése az elmúlt évtizedekben jócskán átalakult. Az eredeti-

leg kifejezettebben amatőr jellegű olimpiai mozgalom is nyíltan kereskedelmi jellegűvé vált, és ma már kétségtelenül a profitorientált gazdaság szerves része.

A szerző sokszor elkalandozik, már-már cseveg, amikor az „ingyen gazdaság” történetéről beszél. Érdekes szociológiai elemzést ad például éppen a sport és a tömegkultúra viszonyáról azzal a megfontolandó gondolattal, hogy a sport kereskedelmi jellege a jövőben már inkább gyengülni, mint erősödni fog. A könyvnek ezt a részét azonban nem jellemzi túlzott tematikai fegyelem és szigorúság. Kelen András műveltsége és tárgyismerete lenyűgöző, de az olvasó ettől a könyvtől elsősorban arra a kérdésre vár választ, hogy van-e valóban „ingyen ebéd” a modern gazdaságban, illetve hogy ez kinek mibe kerül.

A második nagy „esszé” sokkal lendületesebb és összefogottabb. Ez a rész a modern üzleti élet ingyenes szolgáltatásairól szól. Ezek legismertebbje a reklám, de az internet kialakulásához és a kezdeti fejlődését tápláló inkább szellemi, mint üzleti igényekhez valódi nagy értékű, de ingyenes szolgáltatások is köthetők. Ilyen mindenekelőtt az emberiség kulturális kincsének közzététele a virtuális könyvtárakban.

Persze a reklám sincs ingyen a fogyasztó számára, hiszen drága idejét, sőt géphasználati és telefonidejét köti le. Kelen megdöbbentő adatokat idéz arról, hogy az internetezők (illetve a „hálópolgárok”, ahogy az angol szöveg „*netizen*” kifejezését magyarázhatjuk) csak elenyésző töredéke látja el gépét olyan védelemmel, amely megóvjaa a nem kívánt vagy fölöslegesnek tartott elektronikus olvasnivalótól. Ha ez az arány emelkedik, akkor kétféle fejlődésre számíthatunk: vagy visszaesnek a látszólag ingyenes, ám valójában a reklámokból finanszírozott hálózati szolgáltatások, vagy elterjed az a Kelen által igen érdekfeszítően leírt új kereseti lehetőség, hogy a bonyolul-

tabb internetes reklámok elolvasói – akik talán néhány marketingkérdésre is válaszolnak – pénzt, 1-2 dollárt kapnak ezért a munkájukért. Nem kétséges, hogy munka ez is, bár könnyen elképzelhető, hogy bér-szintje csökkenni fog, ha az ilyen munkaalkalmak népszerűsége elterjed, és a munkaerő kínálata megnő ezen a részpiacon. Kérdés az is, hogy az ilyen távmunkából eredő jövedelmet hogyan lehet adóztatni.

Míndez ugyancsak arra utal, hogy a hálózati gazdaság ma még nagyrészt ingyenes volta átmeneti jelenség lesz, és egyre kevesebb tartalomszolgáltatónak éri majd meg, hogy a reklámjövedelemre építse bevételeit. A könyv azonban attól érdekes, hogy a szerző ennél jóval tovább gondolkodik: a politika ugyanis érdekelt egyes ingyenes, illetve erősen támogatott termékek és szolgáltatások fenntartásában. Ez nemcsak a gyógyszerellátásra vagy a tudományos kutatásra igaz, hanem bizonyítható az elektronikus gazdaság nem csekély részére is. Ez a gondolatmenet szerepel a könyv harmadik részében.

A szerző a Wall Street Journal és a New York Times példáján magyarázza el, hogy a hálózati szolgáltatások megfelelő tartalom és „csomagolás”, valamint nagy kapcsolatteremtési képesség esetén már ma sem szükségyszerűen veszteségesek. A Wall Street Journal interaktív elektronikus kiadása például csekély díjért hozzáférést enged a lap összes regionális változatához, valamint számos olyan kapcsolódó anyaghoz, amely a hagyományos újságba nem férhet bele. Ez az interaktív kiadás a hirdetőknél pedig lehetőséget nyújt arra, hogy az egyes olvasók „profiljának” (nem, életkor, lakhely, foglalkozás, sőt, a saját tőzsdei forgalom nagysága) megfelelően egyénre szabott hirdetésekkel jelenjenek meg az előfizetők által lehívott oldalakon.

A harmadik rész valójában az újfajta elektronikus és a hagyományos nonprofit

szolgáltatások sajátos konvergenciájáról szól. A világháló talán még egy darabig technikai újdonságnak számít, de egyre szélesebb körben – egyre idősebb korosztályok számára is! – mindennapi használati eszközzé válik. Kelen tézise szerint azonban a folyamat itt nem fog megállni: az elsősorban hirdetésekkel finanszírozott hálózati szolgáltatások előbb-utóbb a megszokott nonprofit szolgáltatások posztmodern megfelelőivé (hozzátehetjük: kiegészítőivé) válnak.

A „posztmodern” fogalom több helyen előfordul a könyvben, ezzel is hangsúlyozva a munka tudományközi jellegét. A szinte költségmentes, de a korábbiaknál több nagyságrenddel sűrűbb nemzetközi kapcsolati háló kialakulása azonban nemcsak esztétikai gondolkodásra kínál jó alkalmat. A gazdaságnak számos területe lehet, ahol az „Új Gazdaság” spontán módon kialakuló játékszabályai az eddig megszokott magatartási, sőt jogi normák alapos átalakítását is szükségessé tehetik. Érdekes példa erre a könyvben a szellemi tulajdon védelme.

A hagyományos védelmi stratégiák és eszközök egyre igényesebbé válnak. A jogtulajdonosok nemcsak hosszabb időre szóló és alaposabb védelmet követelnek, hanem korábban elképzelhetetlen területekre (például: „innovatív üzleti megoldások”) próbálják elérni a jogi védelem kiterjesztését. Ennek egyik oka éppen az ismereteknek a világhálón keresztüli gyors és sokszor nem ellenőrizhető terjedése. Ezzel a hagyományos innovációs kultúrával szemben az „Új Gazdaságban” természetes reakcióként alakul ki az eleve szabad pré-

daként kínált új szellemi termékek kultúrája. A szabadon letölthető szoftverek, sőt operációs rendszerek (mint a Linux) idővel sokkal nagyobb kihívást jelentenek a szellemi monopoljogaikhoz túl erősen ragaszkodó fejlesztő cégek számára, mint a jogtalan használat. Az utóbbit ugyanis rendőri eszközökkel korlátozni lehet, egy önszerveződő, országhatároktól független közösség önmaga által kialakított magatartási normáit azonban kívülről szinte lehetetlen megváltoztatni.

Az „Új Gazdaság” egyszer akár a piacgazdaság alapszabályait is megváltoztathatja. Kelen szándékosan gondolat kísérletnek nevezi merész, de hosszabb távon nem valószínűtlen vázlatát a társadalmi munkaszervezésnek arról a formájáról, amelyben az egyének egy elektronikusan kezelt közös munkaalapba ajánlják fel munkájukat, és ezért cserébe hasonló értékben igényelhetnek szolgáltatásokat az alapból. Vajon ezt is túrni fogja a pénzügyi rendszer és a politika?

A könyv élvezetes és elgondolkodtató, ugyanakkor meglehetősen spontán stílusú olvasmány, amely csak kevésbé ajánlható a kiérlelt és hívős eleganciával előadott gondolatmenetek kedvelőinek. Mondhatjuk: íme, Magyarországon is megjelent az „Új Gazdaság” szellemi posztmodernizmusa. Most már várjuk ennek az egyre fontosabbá váló áramlatnak a magyar nyelvű bemutatkozását is. (*CEU Press, Budapest, 2001, 370 o.*)

Török Ádám

az MTA levelező tagja, egy. tanár
(Veszprémi Egyetem, BMGE)

A jó ízlés politikája Molnár Attila Károly: *Edmund Burke*

Két legfontosabb műve – *Töprengések a francia forradalomról* (Atlantisz, Bp.,

1990.), illetve *Fellebbezés a mai whigektől a régebbiekhez* (In: *Konzervativizmus, Osiris, Bp., 2000.*) – után immár Edmund Burke egész életművét bemutató terjedelmes monográfia is rendelkezésre¹ áll annak, aki a XVIII. századi brit politikai élet

egyik legjelentékenyebb egyéniségét, a politikai konzervativizmus legtöbbet idézett, klasszikus műveinek szerzőjét szeretné közelebről megismerni. Molnár Attila Károly könyve pedig ilyen ismerkedésre kiváltképp alkalmas, s elsősorban ekként, a teljes életmű (amennyire csak lehetséges) elfogultság-, előítélet- és interpretációmentes ismertetésére irányuló törekvésként kell értékelni. Elkerülhetetlen persze, hogy az életmű bemutatásába értelmező mozzanatok kerüljenek, ám ez szerencsés esetben nem válik a könyv hátrányára, csupán az adott témában kissé jártasabb olvasók figyelmére is méltóvá teszik az életmű ismertetését.

Molnár Attila Károly esetében az ízlés Burke politikai gondolkodásában játszott szerepének hangsúlyozása jelenti legértékesebb hozzájárulását a – nem túl terjedelmes – magyar nyelvű Burke-irodalomhoz. „Az esztétikai cselekvés példa a [...] politikai cselekvésre, és az esztétikai ízlés példa a politikai-erkölcsi bölcsességre: a jó ízlés ilyen tudás, mivel abszolút szabályok nélkül működik. A megkülönböztetések, mint az éjszakáé és a nappalé, noha nyilvánvalóak, mégsem definiálhatóak.” (189) Hogy ez mennyire így van és mennyire nem csak lényegtelen kérdésekkel kapcsolatban állja meg a helyét, elég a *Töprengések* gyakran idézett helyére utalni: „Az emberi jogok amolyan középúton helyezkednek el: képzelenség definiálni őket, de rájuk ismerni nem lehetetlen.” Ezzel Burke emberi jogokkal kapcsolatos, sok vitára okot adó álláspontjának kérdését gyakorlatilag az ízlésítéletek problémájának területére helyezte át. Az ízlésítéletek Burke-i elmélete – az e kötetben olvasható összefoglalás is ezt tanúsítja – nem nélkülöz olyan mozzanatok, amelyek ilyen értelmezési irány számára egyengetnék az utat. Molnár Attila Károly fejtegetése nyomán nyilvánvalóvá válik például, hogy Burke szerint az ízlés

nem mindenki számára eleve adott képesség, amelyet belátása szerint használhat, hanem a közös kultúra több évtized, vagy még inkább több évszázad során kikristályosodott terméke, amelyet egyéni ítélet érvényes módon nem bírálhat felül. Az ízlésnek van mércéje, s ez a mérce a korábbi generációk tapasztalatán és szelektált ítéletén nyugvó hagyományra, a konzervatívok által gyakran és szívesen emlegetett kollektív bölcsességre épül. Az egyén feladata így nem az, hogy új, egyéni ízlést alakítson ki, hanem hogy tanulás és képzés révén megismerje az ízlés igazi, interszubjektív mércéjét. „Arról van szó – írja egy helyütt –, hogy ha valaha is úgy találjuk, nem hajlunk a csodálatra azon írók és művészek, mint például Livius és Vergilius vagy Raffaello és Michelangelo iránt, akiket minden tanult ember csodált, akkor ne saját hőbortjainkat kövessük, hanem tanulmányozzuk őket addig, amíg meg nem tanuljuk, hogyan és mit kell csodálni; és ha képtelenek vagyunk elérni a csodálat és az ismeret ilyen egyesítését, akkor inkább higgyük azt, hogy tompa az eszünk, mint azt, hogy a világ többi részére rátukmálták e nézeteket.”¹

A rossz ízlés problémája Burke számára eszerint elsősorban nem *tartalmi* kérdés: aki egyéniségére hivatkozva jogot formál arra, hogy az általánosan elfogadott ítéleteket figyelmen kívül hagyva, maga döntsön ízlés dolgában, az döntésének tartalmától függetlenül érvénytelen ízlésítéletet hoz, így ízléssel kapcsolatos ügyekben véleménye nem veendő figyelembe. Ennek nem jelentéktelen politikai-erkölcsi párhuzamai Molnár Attila Károly kötetében említés nélkül nem maradnak ugyan, ám kifejtésükkel, következményeinek végiggondolásával adós marad a szerző. Ha komolyan

¹ Edmund Burke: *Fellebbezés a mai whigektől a régebbiekhez*, In: Kontler László (szerk.): *Konzervativizmus*, Osiris, Budapest, 2000., 226.o.

vesszük Molnár Attila Károly³ aaptalannak egyáltalán nem tekinthető felvetését, miszerint Burke számára az ízlésítéletek modellként szolgálnak a politika és az erkölcs területén, akkor nem érhetjük be annak megállapításával, hogy „Burke a radikalizmus tanait és az azokkal járó habitust egyaránt bírálta” (319), mert az ízlésről alkotott elképzeléséből az következik, hogy a tartalmi kérdések (tanok) másodrendűek az általánosan elfogadott ítéletekhez való viszony (habitus) mögött.

A másik, szintén már a könyv elején exponált téma: a *politics of beauty* koncepciója. Ez az a gondolat, amely a legmegbízhatóbb következetességgel tér vissza időről-időre az életmű ismertetése során, s így akkor is Molnár Attila Károly Burke-képe alappillérenek kell tekintenünk, ha ezek a visszatérések mindvégig alkalmyszerűek maradnak, s megjelenésük mindig a szöveg mozgásától függ. „Eszétikájának és a politikai társadalomról alkotott képének is fontos eleme volt az idő, a megszokás, a *gyönyörű* kialakulása, amely elviselhetővé teszi és egyben megszelídíti a kezdeti erőszak bármely formáját, az önkényt, társadalmasítja az egyént.” (284) A *gyönyörű* politikája Molnár Attila Károly olvasatában a hatalom megszelídítésének, a társadalom szeretetre méltóvá tételének a politikája: „A politikának is olyannak kell lennie, mint a költészetnek: nem elégséges kritérium egy versnél a tökéletessége, kedvesnek is kell lennie, hasonlóképpen ahhoz, ahogy a *Töprengések* szerint országunknak is nemcsak tökéletesnek, hanem szeretetreméltónak is kell lennie.” (132) Másutt ehhez hozzáteszi, hogy Burke szerint a hatalom megszelídülésére, azaz a *gyönyörű* kialakulására nagy biztonsággal számíthatunk: „az emberi gondolkodás az idők során ‘szent fátylat’ von a hatalom eredete elé, s eközben korlátozza magát a hatalmat is, megszelídíti azt.” (227) A *gyönyörű* és a

„szent fátyol” közti szoros kapcsolat Molnár Attila Károly szerint nyilvánvaló – „a fátyol a *gyönyörű*” (226) –, ahogy az is, hogy ez a kapcsolat a lovagiasság, az elegancia, a modor révén valósul meg. A *Töprengések* erre utaló bekezdése – „a lovagiasság kora a múlté...” (254) – egyébként azt is kétségtelenné teszi, hogy Burke szerint amellett, hogy a *gyönyörű* megjelenése idővel elméletileg prognosztizálható, a forradalom előtti Franciaországban (s persze Angliában) gyakorlatilag tapasztalható. Ha azonban a *gyönyörű* jelenlétével, mint elméletileg megalapozott és tapasztalat által igazolt ténnyel számolhatunk, akkor Molnár Attila Károly iménti hasonlata a *politics of beauty* lényegéről pontosításra szorul. A *gyönyörű* politikájának elvei nem a versírás elvei – amint azt a fent idézett mondat alapján vélhetnénk –, hanem az olvasói, befogadói habitusé. Ha a vers magától kedvessé válik, sőt már kedvessé is vált, akkor nekünk csupán annyi a dolgunk, hogy értékeljük vagy megtanuljuk értékelni ezt.

„Egy barát panasza és egy ellenség szitkai között mindig nagy a különbség. [...] Aki manapság hű, de akár csak méltányos is e rendszer iránt, annak úgy kell viselkednie vele, mint egy gyarlóságokkal terhelt, engesztelhetetlen ellenségetől üldözött baráttal. Úgy hiszem, ebben az esetben kötelességünk, hogy ne tüzeljük fel a közvéleményt a szorongatott személy ellen hibáinak eltűlésével. Inkább mentegünk kell tévedéseit és fogyatékoságait, vagy fátylat kell borítanunk rájuk, s azon iparkodnunk, hogy előtérbe állítsuk esetleges jó tulajdonságait. [...] Ekképpen vélekedem egyes emberekkel kapcsolatban, s úgy gondolom így van ősi tiszteletben álló kormányokkal és emberi rendekkel is.”² A *politics of beauty* elvei tehát elsődlegesen nem célokat jelölnek ki, hanem ha-

² ibid. 203. o.

bitust határoznak meg: a legfontosabb nem az, hogy a hatalom és a társadalom szeretetreméltóvá vagy kedvessé tételén fáradozzunk, hanem az, hogy ekként fogadjuk el; hogy képesek legyünk felismerni és értékelni azokat a tulajdonságokat, amelyek szeretetre méltóvá (élhetővé, azaz szerethetővé) teszik. Ha nem barátként viszonyulunk hozzá, ha nem tudunk értékként tisztelni ízlést és eleganciát, modort és udvariasságot, vagyis mindazt, „amely a hatalmat szeliddé, az engedelmisséget kötetlenné tette és harmonizált az élet különböző árnyalataival, s amely finoman beolvasztotta, bevonta a politikába azokat az érzelmeket, amelyek megszépítik a magánemberek társadalmát” (254), akkor olyanokká válnak, mint akik lehátnak a versről mindent, ami nem közvetlenül az eszme, a gondolat visszaadását szolgálja, hanem széppé és kedvessé tételéhez járul hozzá (ennyiben mindenképpen helyénvaló Molnár Attila Károly versre vonatkozó hasonlata). Az ilyenfajta érzéketlenség a vers szépségei iránt eleve kizár bennünket azok köréből, akik megfontolásra érdemes kritikát gyakorolhatnak fölötte. Ehhez hasonlóan Burke meggyőződése szerint azoknak a véleményét, akik „a köz legdrágább érdekeit feláldozzák ama zavaros elméletek kedvéért, amelyekre egyikük sem bízna szívesen magánérdekeinek legjelentéktelenebb részét sem” (179), azaz azoknak, akiknek a közhöz való viszonyából hiányzik a saját magukhoz (és barátaikhoz) fűző kapcsolatot jellemző, elsősorban erényekre és értékekre tekintő aggodás és óvás, azoknak a véleményét figyelmen kívül kell hagyni, teljes mértékben függetlenül attól, hogy voltaképpen mi is ez a vélemény. Burke a társadalomhoz való viszonyt – s nem a véleményt, a nézetet – tekintette az első számú szempontnak minden politikával foglalkozó értelmiségi megítélésében. Ezért kifejezetten szerencsés kiindu-

lópontnak tekinthető Molnár Attila Károly megjegyzése a kötet legelejéről, miszerint „Burke nem kívülről elemezte a társadalmat, nemcsak szociológiai értelemben volt része annak, hanem érzelmileg is. Szerette saját társadalmát.” (33)

Az ízlés szerepe és a gyönyörű politikája azonban nemcsak a kötet eredeti gondolataira és a fontos észrevételeire szolgál példakét, hanem egyúttal – sajnos – arra is, hogy ezek úgy szóródnak szét az olykor bizony nehezen követhető gondolatmenetekben, hogy érdekes és releváns következmények maradnak, végiggondolás nélkül.

Burke szkepticizmusának kapcsán megszokottnak tekinthető Swift, Samuel Johnson, Montaigne és Hume nézeteinek tárgyalása, Molnár Attila Károly azonban kiegészíti ezt a kört George Berkeley-vel is, s ez – véleményem szerint – nem igazán szerencsés novum. Tény, hogy Berkeley tagadta az absztrakt általános eszmék alkotásának lehetőségét és bírálta korának szabadgondolkodó filozófusait, s ez némi rokonságot mutat Burke nézeteivel. A hasonlóságok mellett azonban figyelemreméltó eltérések is mutatkoznak a két filozófus közt. Amellett például, hogy joggal állapíthatjuk meg, hogy mindketten osztották a nézetet, miszerint „a nyelv nemcsak eszmék, gondolatok közlésére szolgál” (147), a nyelvről alkotott elképzelésük összehasonlításakor nem árt figyelemmel lenni Berkeley olyan megnyilatkozásaira is, mint hogy „a filozófusnak [...] tartózkodnia kell a metaforáktól”,³ amelyet a Paine-nel folytatott vita fényében aligha tekinthetünk Burke álláspontjának is. Azzal együtt pedig, hogy Berkeley megvetéssel szól a „divatkövető” szabadgondolkodóról, aki semmit sem tisztel, „aki mindent lekicsinyel, ‘leránt’, amihez csak hozzáér” (170), ifjúko-

³ Berkeley, George: *A mozgásról* In: *Tanulmány az emberi értelemről és más írások* (ford., jegyz.: Faragó Szabó István) Gondolat, Budapest, 1985., 636. o.

rában a következőképpen jellemzi magát: „Egy dologban, tudom, nem vagyok bűnös. Nem cselekszem előítéletből, sem elfogultságból, nem ragaszkodom semmilyen véleményhez sem azért, mert régi, elfogadott, divatos vagy mert sok időt töltöttem tanulmányozásával és művelésével”.⁴ Ezzel az önmeghatározással nemcsak Burke rokonszenvére nem számíthatott, de a szkepticismusuk közti hasonlóság gondolatának jogosultsága is megkérdőjeleződik. A ketjük attitűdjében tapasztalható szöges ellentét alapján – anélkül, hogy Berkeley politikai filozófiájának részletes elemzésébe kellene bocsátkoznunk – annyit feltétlenül leszögezhetünk, hogy a Burke-Berkeley kapcsolat semmiképpen sem áll olyan biztos lábakon, mint a Burke, illetve Swift, Johnson, Hume vagy Montaigne közti viszony, s az előbbi kapcsolatot megkülönböztetés és a viszony legalábbis problematikus voltára utaló megjegyzés nélkül az utóbbiak között említeni, félrevezető és megtévesztő. Ha a szkepticismusuk közti lényeges különbségek tárgyalását a monográfia keretei nem teszik lehetővé, szerencsésebb lett volna a Berkeley-vonal teljes elhagyása.

A tartalmi hibáknál azonban számosabak a kötet formai hiányosságai. A monográfia terjedelme és az érintett témák sokfélesége részletes név- és tárgymutatót tett

⁴ Berkeley, George: *Philosophical Commentaries In: Works* ed. A. A. Luce and T. E. Jessop, London, Nelson, 1948., Vol. I., 48. o.

volna indokolttá. Az idézetek helyének meghatározásakor érdemes lett volna mindig megadni az idézett mű címét is, hogy azok az olvasók is könnyebben megtalálhassák az őket érdeklő helyeket, akiknek keze ügyében nem a szerző által használt kiadások vannak. Különösen igaz ez a *Further* rövidítéssel hivatkozott idézetekre, amelyek ráadásul könnyen azt a téves benyomást kelthetik az életműben kevésbé jártas olvasóban, hogy Burke *Further Reflections on the Revolution in France* címmel folytatást írt a *Töprengésekhez*. Nem ártott volna már a kötet legelején, a hivatkozott művek rövidítéseinek felsorolása alkalmával tisztázni, hogy csupán néhány későbbi írásának gyűjteményes kiadásáról van szó.

Am minden hiányosságával együtt is üdvözlendő esemény az első magyar nyelvű Burke-monográfia megjelenése. Az életmű elemzése alaposságra és teljességre törekvése folytán talán nem annyira izgalmas, mint lehetne, azt gondolom azonban, hogy mint minden Burke-ről szóló kötetről a döntő szót e könyvről is az 1796-os *Gentleman's Magazine*-találkozó megjegyzésének – „Burke-öt nem lehet elemezni, el kell olvasni” (144) – monográfiáirásra alkalmazott változata mondja ki: *Burke-öt nem elemezni, idézni kell*. E tekintetben pedig Molnár Attila Károly kitűnő munkát végzett. (*Századvég Kiadó, Bp., 2000. 371 o.*)

Fülöp Endre

PhD hallgató

Miskolczi Ambrus: *Szellem és nemzet* –

Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfü Gyula és Zolnai Béla világáról

Kitűnő könyvet olvastam három tudós és egy nagy költő világáról. A munkát Miskolczi Ambrus írta, aki eddig elsősorban a román történelemről közölt jeles tanul-

mányokat, most azonban a magyar szelemtörténeti iskola képviselőiről szól. A könyv főcíme – *Szellem és nemzet* – jól jellemzi a 20. század első felének említett képviselőit. A megnevezettek valóban a szellem emberei és rájuk is vonatkozik a nemzet fogalma, mégpedig elsősorban a *Mi a magyar?* gyűjteményes kötet kapcsán. A szelemtörténetet Thienemann Tivadar és a

Minerva című folyóirat vezették be, és az említett szerzők ilyen vagy olyan módon, kisebb vagy nagyobb mértékben csatlakoztak hozzá. A nemzetet a konzervatív, katolikus világnézet szempontjából vizsgálták és készek voltak bizonyos reformokat is bevezetni a Kerényi Károly által neobarokknak nevezett társadalomban. Állásfoglalásukat a szerző metapolitikának nevezi, ami annyit jelent, hogy írásaikkal szerették volna befolyásolni magát a politikát, kevés sikerrel.

Amikor Eckhardt Sándor javaslatot tett a Pázmány Péter Tudományegyetemen a Magyarságtudományi Intézet megalapítására, a következőket írta: „A hungarológia, a magyarságtudomány ... magában foglalja a magyarság magas és mély kultúrájának (népi és történeti kultúrájának) kérdéseit és ennek szintézisére törekszik”. A megállapítás ma is megállja a helyét és vonatkozik mindazon szakokra, amelyek a humán tudományokban a magyarsággal foglalkoznak. A hungarológiának gyűjteményes kötete a Szekfű Gyula által szerkesztett *Mi a magyar? A szaktanulmányok* mellett a szerző elsősorban azokkal a munkákkal foglalkozik, amelyek meghatározták a kötet szellemét. Az első szerző Babits Mihály, aki Prohászka Lajos *A vándor és a bujdosó*-jával szemben felvázolja a passzív, de elméledő magyar magatartását, lírai szenvedéllyel, hivatkozva a történelem és az irodalom példáira. Ekörül már előbb polémia alakult ki, miután sokan kifogásolták a Prohászka által kialakított bujdosó magatartást – elsősorban passzivitása miatt – és a vándorral való szembeállítását. Szekfű Bölcs Leó meghatározásából indul ki, aki szerint „a magyarok szabadságszeretőik, vitézek és körmönfont politizálók”, és ennek megfelelően fejt ki a nemzeti egység hangsúlyozó mondanivalóját. Zolnai egyetért ezzel a meghatározással, de őt elsősorban a nyelv és a stílus kérdései foglalkoztatják. Eckhardt maga is Szekfű koncepció-

ját hirdeti, amikor a magyarság külföldi képét felvázolja ironikusan idézve a Nyugaton és Keleten kialakult magyarságképet. Ez a gyűjteményes kötet a magyar értelmiség körében keltett visszhangot, de semmit sem változtatott a külföldi magyarságképen, amint azt a II. világháború után a párizsi békeszerződés igazolta.

A szerző e kötetén kívül foglalkozik az említettek más munkáival is. Így idézi Eckhardtnek *A francia szellemről* (a francia fordításban az *esprit* helyett a *génie* kifejezést használja) című könyvét, támaszkodva a kor nemzetközi irodalmára, de a francia történetírás és irodalom példáira is. A *Voltaire és 1526* című tanulmány kapcsán említi a török támadást és annak értelmezését. Szól Michelet-nek a reformációról és az 1848-49-es forradalomról szóló írásairól. A szerző joggal jegyzi meg, hogy a régebben a nemzetiségeket védő Michelet a magyar szabadságharc védelmezőjévé vált. Itt kell megemlítenem: Eckhardt figyelmen kívül hagyta a Rákóczi-szabadságharc egész francia anyagát, amely támogatta a magyar követeléseket és meghatározta a felvilágosodás és a reformkor történelmi képét. Kár, hogy Miskolczy nem említi Eckhardt *A francia forradalom* című munkáját, amely világnézeti kérdéseket is érint.

Zolnai Bélánál idézi Eckhardt *A francia szellemről* szóló könyvét. Megjegyzéseiben értekezik az ember sorsáról, vagy a nyelvről, de külön figyelmet érdemel a következő megjegyzése: „a könyv a hitlerizmus gyűlöletén keresztül tér meg a francia univerzális eszményhez”. Ő az, aki másutt tett megjegyzéseivel is szembeszáll a fasizmussal. Zolnai figyel a politikai és irodalmi változásokra és időnként kész részt venni az egyetemi csatározásokban, akár párbajjal is. Megjelentet egy Rákóczi-könyvet, amelyet Szekfű külön is üdvözöl, mert felmutatta benne a „janzenistát”, ami véleményünk szerint egyoldalú, mert magát a politikus Rákóczit

nem jellemzi. Nyelvészeti munkássága, amely széleskörű és elismerésre méltó, szembeállítja őt purista apjával, Zolnai Gyulával, ő maga ugyanis üdvözölte az idegen szavakat és liberálisnak mutatkozott a stílus kérdéseiben. (Érdekes, hogy Zolnai nem szól Kosztolányi ilyen irányú tevékenységéről.)

Részletesen beszél Szekfű Gyuláról és változásairól. Szekfű elítélte a liberális ideológiát és egy ideig a konzervatív nézeteket támogatta. Később ettől eltávolodik, *A három nemzedék* újabb kiadásában kifigurázta a neobarokkot. A szerző érinti a negyvenes évek Szekfű-cikkeit, foglalkozik bujdosásával és szól a *Forradalom után* című kötetéről. Itt érdemesebb lett volna a tartalmat elemezni és a változást nem a Rákóczihoz írt levelekkel kommentálni.

A *Mi a magyar?* szerzőinek állandóan visszatérő problémája a zsidóság. Közismert, hogy Ravasz megszavazta az 1938-as zsidótörvényt. (Ő írta a kötet bevezetőjét.) Babits nem írta alá a tiltakozást, de külön jelentette meg véleményét. Zolnai kapcsolatot tartott fenn Radnóti Miklóssal és próbálta őt támogatni az egyetemi pályán és az irodalomtörténet-írásban. Igaz, hogy *A világirodalom története* vitát váltott ki közöttük, de az egyetértés hamar helyreállt. A zsidókérdés megítélésében a vélemények különbözők: Szekfű a dualizmus ide-

jén elítéli a zsidók asszimilációját, Eckhardt az egyetemen találkozik Radnóttal (ezt mint hajdani tanársegéde bizonyítani tudom), Zolnai viszont szükségesnek tartja a kapcsolattartást.

E nézeteket Miskolcgy szembeállítja a velük ellenkezők véleményével, így különösen Thienemann Tivadaréval, Kerényi Károlyéval és néha Horváth Jánoséval. Ezek vagy levél formában, vagy később keletkezett emlékiratokban jelennek meg és érintik a szellemtörténet problémáit vagy a Horváth János által hirdetett „belső önfejlődés” elméletét, a nemzetkarakterológiát vagy Prohászka érdemeit. A szellem emberei által képviselt metapolitika még akkor sem hozott eredményt, amikor Szekfű moszkvai nagykövet, Eckhardt pedig parlamenti képviselő lett.

Miskolcgy Ambrus hihetetlen mennyiségű anyagot dolgozott fel, nemcsak a szerzők műveit, de leveleket és emlékiratokat is. Digressziói segítik az eligazodást, mert újabb és újabb szempontokat vetnek fel. Kitűnő olvasmányról van szó, amelyet a szerző szép magyarsággal írt meg, és amely megvilágítja a 20. század első felének ideológiai történetét. (*Napvilág Kiadó, Budapest, 2001. 248 o.*)

Köpeczi Béla

az MTA r. tagja, egy. tanár (ELTE)